

HİKÂYET-İ MEYMÛNE BÂNÛ-YI Â‘ZAM’DA DUDAK UYUMU

Labial Harmony In Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â‘zam

Ayşe Nur SIR DÜNDAR*

* *Dumlupınar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili, aysenur.sir@dpu.edu.tr*

ÖZET

Dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu, bir kelimedeki ünlü seslerin düzlük yuvarlaklık bakımından birbirini takip etme esasına dayanan bir uyumdur. Türkçenin her devresinde ve her sahasında kelime bünyesine kuvvetle hâkim olan bir uyum değildir. Bu uyum; Eski Türkçede bazı tereddütlerle birlikte genel olarak mevcut bulunmasına rağmen, Eski Türkiye Türkçesinde esaslı bir sarsıntı geçirmiş ve uyumsuzluk sürecini en belirgin şekilde yaşamıştır. Bu nedenle Eski Türkiye Türkçesi, dudak uyumunun en zayıf olduğu devre olmakla birlikte bu devre metinlerinde bir dudak uyumunun varlığından da bahsedilemez. Söz konusu uyumsuzluk; Klasik Osmanlı Türkçesi döneminin ilk zamanlarında yavaş yavaş katılığını kaybederek kelime kök ve eklerinde uyuma bağlılık göstermeye başlamıştır. Orta Türkçe döneminde ise gelişimine hızla devam etmiş ve dönemin sonunda da gelişimini tamamlamıştır. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren hareke kullanımının sınırlanması ve imlanın kalıplaşması nedeniyle dilin yapısındaki bu fonetik gelişmeyi takip etmek zordur. Bu gelişme, ancak XVII. yüzyıldan itibaren Macar, İtalyan ve Fransızların Türkçeyi öğrenmek veya öğretmek amacıyla hazırladıkları sözlük ve gramer kitaplarından takip edilebilir. Transkripsiyon metinleri adı verilen bu başvuru kaynaklarına ilaveten orijinal yapısı müstensih tarafından ihmal edilip istinsah edildiği dönemin söyleyişine bağlı kalınarak hareketlenen yazma eserlerden de yararlanılabilir. Bu nev’i eserler, Türkçenin dünden bugüne yapısal olarak gösterdiği fonetikle ilgili değişim ve gelişimlerin belirlenmesinde önem taşıyan dil tarihî belgeleridir. Bunlardan biri de XIX. yüzyılda istinsah edilen Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â‘zam adlı eserdir. Eski Türkiye Türkçesinin fonetik özelliklerini yansıttasının yanında metinde yeni şekilli kelime tabanı ve eklerin de kullanılması; dudak uyumunun Osmanlı Türkçesinde bir hayli mesafe kat ettiğini göstermektedir. Bu eser üzerinde yapmış olduğumuz inceleme; art zamanlı incelemelere de ışık tutacağı gibi elde edilen veriler sayesinde XIX. yüzyıl Türkçesinin dudak uyumu sistemi ile ilgili özellikler de gün ışığına kavuşacaktır.

Bu çalışmada; İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Roman 107 numarada kayıtlı olan nüsha dikkate alındı. İlk önce Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â‘zam hakkında bilgi verildi, sonra dudak uyumu için gerekli olan malzeme belirlenerek Eski Türkiye Türkçesi ve Orta Osmanlıca devrelerindeki mukabilleriyle karşılaştırıldı. Elde edilen istatistikî veriler değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: *Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â‘zam, Eski Türkiye Türkçesi, dudak uyumu, kelime tabanları, ekler.*

ABSTRACT

Labial (roundness-flatness) harmony is the harmony based on the succession of the vowels in the word in terms of the roundness and flatness. It is not a dominant harmony within the word in each term and each field of Turkish. This harmony had an essential concussion and went through the process of lack of harmony in the old Turkey Turkish although it was generally available in the old Turkish with some hesitations. Therefore Old Turkey Turkish is the term in which the labial harmony is weakest. Thus a presence of labial harmony in the term texts cannot be mentioned. The said lack of harmony began to show dependence to the harmony in the word roots and affixes by slowly losing the stiffness in the beginning of the Classical period of Ottoman Turkish, it continued developing rapidly in the Middle Turkish period and completed the development at the end of the period. However, the spelling was become stereotyped because the use of vowel point was limited and disappeared in time in the works written from the XVI. century and thus it has become impossible to follow the development of the language in the texts. This development can only be followed from the dictionaries and grammar books prepared by Hungarian, Italian and French in order to learn or teach the Turkish from XVII.

century. It is also possible to use the literary works that are marked with a vowelpoint, its original structure has been disregarded by the copyist, abiding the pronunciation of the era that it was copied in. Because these are historical documents about language which hold a great importance in determining the structural changes and development in Turkish related with phonetics from past to today.

One of them is *Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â'zam*, copied in XIX. Century. As well as reflecting the phonetical features of Old Turkish, the usage of new shaped word base and paragoges indicate that labial harmony advanced significantly in Ottoman Turkish Language.

Therefore, the study we will carry out on this work will shed light on other diachronic studies. Also the data we will obtain will help us determine the features and rules regarding the labial harmony system of XIX century Turkish Language. In this study, the edition registered under Istanbul Manuscript Library (İstanbul Millet Kütüphanesi) Ali Emiri Collection 34 Ae no: 107 has taken into consideration. The information has been given initially about *Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â'zam* and then the necessary materials about labial harmony have been determined, compared with the counterparts in the Old Turkish era and the obtained data has been evaluated under the light of statistical data.

Keywords: *Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â'zam*, Old Turkish, labial harmony, word bases, paragoges.

1. GİRİŞ

Benzeşme, bütün dünya dillerinde görülen en yaygın ses hadisesi olmakla birlikte bunun fonolojik kurallar hâline dönüştüğü diller de vardır. Türkçede dil ve dudak uyumları ile ünsüz uyumları böyledir (Develi 1995: 4). Türkçedeki ünlü uyumları, dilin geçirdiği aşamalara bağlı olarak farklılık gösterir. Mesela dil uyumu, Eski Türkçeden itibaren dilin her devresinde ve her sahasında düzenli biçimde görülmüş, hatta zaman içinde tesir alanını genişleterek alıntı kelimeler bünyesinde de yoğun olarak etkisini göstermiştir. Dudak uyumu ise, Eski Türkçe devresinde bazı tereddütlerle birlikte genel olarak bulunmasına (Gabain 2000b: 36) rağmen Batı Oğuz şivesinin tarihi devirlerinde fonetik tesirlerle bozulmuş, daha sonraki devrelerde yeniden gelişmiştir. (Develi 1995: 60). Bu bağlamda Batı Türkçesinde dudak uyumunun sağlam ve kurallı yapısının dil uyumuna göre çok sonraları oluştuğu söylenebilir.

Batı Türkçesinin dudak uyumu bakımından en düzensiz devresi, Eski Türkiye Türkçesi devresidir (Duman 2000: 57). Bu dönemde, Eski Türkçedeki uyumsuz kök ve gövdelerin durumunun korunmasıyla birlikte /g/ ve /ğ/ seslerinin düşmesi, örneksene (analoji) gibi ses olaylarının tesiriyle birçok kelimelerde yuvarlaklaşma eğilimi görülmüştür. Bunun yanında Eski Türkçede uyuma bağlı eklerin büyük bir kısmı fonetik sebeplere bağlı olarak yuvarlaklaşmış; düz ünlülü kök ve gövdelere yuvarlak ünlülü şekliyle gelmiş, bunun neticesinde de Eski Türkçe devresindeki dudak uyumu bozulmuş ve Türkçenin hiçbir devrinde görülmeyen büyük bir uyumsuzluk çağı yaşanmıştır (Ergin 1991a: 391-392). Dudak uyum sistemindeki bu durum, ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren gelişmeye başlamıştır. Eski Türkiye Türkçesi devresi sonlarına ait eserlerde; *kendü ~ kendi*, *azuk ~ azık*, *berü ~ beri*, *girü ~ giri*, *ikindü ~ ikindi* (Duman 2000: 57-58), *köpri ~ köprü*, *okı ~ oku-*, *tanık ~ tanuk*, *yazı ~ yazı*, *yıldırım ~ yıldırım ~ yıldırım*, *yüri- ~ yürü-* (Özkan 2014: 4) gibi kelimelerin ikili şekillerinin görülmesi bu sürecin başladığının delilidir. Bu uyum süreci, XVI. yüzyılda yavaş yavaş gelişirken, XVII.-XVIII. yüzyıllarda hızlanmış (Develi 1995: 49); XVIII. yüzyılın sonlarında tamamlanmış, XIX. yüzyılda kök ve ek morfeplerinde hâkimiyetini kuvvetle hissettirmiştir.

Türk dilinin yapısal olarak geçirdiği bu fonetik değişimler ve gelişmeler, telif veya tercüme metinlerden hareket edilerek açıklanabilir. Ancak metinleri takip noktasında Klasik Osmanlı Türkçesi devri, Eski Türkiye Türkçesi devrinden daha karanlıktır. Çünkü Batı Türkçesinin bu döneminde harekeli metinlerin sayısı yok denecek kadar azalmış (Yıldız 2010: 110); Arap harfleri Türkçenin seslerini ifade etmede yetersiz kalmış; kalıplaşmış imla yaygınlaşmış; gerçek telaffuz imlaya yansıtılmamıştır (Özkan 2014: 5). Bu durumda dudak uyumundaki gelişmeleri, Arap harfli metinlerden takip etmek oldukça güçtür. Uyum süreci ancak *Molino*, *Parigi*, *Meninski*, *Harsany*, *Vaughan*, *Viguiet*, *Carbognano*, *Deny* gibi Osmanlı devleti zamanında gerek siyasi, gerek ticari gerekse diğer sebeplerle Türkçeyi öğrenenlerin yazdıkları transkripsiyon metinlerinden izlenebilir. Latin, Kiril, Ermeni ve Rum harfleri ile yazılan bu metinleri, günümüz için çözümlenmiş ve yazıya geçirilmiş bir tür ses kaydı olarak düşünmek gerekir. Eski imlada gösterilemeyen bazı ünlü ve ünsüz seslerin bu metinlerde açık bir şekilde görülebilmeleri k-/g-, -t/-d, o/u, ö/ü gibi seslerin belirlenmesinde onları yegâne kaynak hâline getirmektedir (Duman 2000: 72). Arap harfli metinlerdeki eklerin seslilenmesini tespit etmede ikinci derecede önem taşıyan araçlar ise harekeli metinlerdir (Kartallıoğlu 2008a: 453). Hareke işaretlerinin kullanıldığı metinlerde hareke, bir taraftan ünlünün düzlük- yuvarlaklık niteliğini otaya koyarak metinlerin doğru okunmasını sağlarken bir taraftan da dönemin ses özelliklerini gösterme bakımından kılavuzluk etmektedir.

Hareke işaretleri, sadece Eski Türkiye Türkçesi devresi metinlerinde değil, kısmen Osmanlı Türkçeleri dönemleri metinlerinde de kullanılmıştır. Her ne kadar XVI. yüzyıldan sonra kaleme alınan metinlerde hareke kullanımı giderek azalsa da XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bile harekeli metinlere rastlamak mümkündür (Kartallıoğlu 2008a: 453). Bu metinlerden biri, *Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â'zam*'dir.

1.1. Amaç

Eserin istinsah edildiği Yeni Osmanlıca devresindeki dudak uyumu sürecinin gelişimini incelemek ve bu konudaki diğer araştırmalarda söz konusu eserin müellif tarafından yazıldığı dönemden izler taşıyıp taşımadığını, taşıyorsa bunların hangi eklere yansıdığını tespit etmektir. Ayrıca dudak uyumunun tarihî seyri konusunda yapılan araştırmalara katkıda bulunmaktır. Bu çalışma ile Yeni Osmanlıca devresinin dudak uyumu sistemini tam olarak ortaya çıkardığımız söylenemez. Zira her eserin dili, yazıldığı devrin özelliğini bir bütün hâlinde ortaya çıkarmayıp Türkçenin belli bir kesitine müellif veya müstensihin kullanımıyla tanıklık etmektedir.

1.2. Yöntem

Çalışmada; çeviriyazısı yapılan metin, bilgisayar yardımıyla önce cümledeki kelime sırası bozulmadan 'ip dizin' tabir edilen dizgiye dönüştürülerek alfabetik olarak dizilmiştir. Ardından dizin taranarak dil ve dudak uyumu için gerekli malzeme elde edilmiş ve eldeki malzeme yuvarlaklaşma ve düzleşme olayları çerçevesinde incelenmiş, kelime tabanları ve ekler istatistikî veriler ışığında ele alınmıştır. Dudak uyumunun tarihî süreç içerisinde kat ettiği mesafenin tespit edilebilmesi için, Eski Türkiye Türkçesindeki durumu göz önünde bulundurularak metindeki şekilleri verilmiştir. Böylece bu dönemdeki dudak uyumunun gelişimi konusunda bir sonuca ulaşılmıştır.

2. ESER

Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â'zam, Hz. Peygamber'in Meymune Banu ile evliliğini konu alan 17 varaklık dinî-ahlakî içerikli mensur bir eserdir. Hikâye türünde kaleme alınmıştır. Eserin kim tarafından ne zaman ve nerede kaleme alındığı bilinmemektedir.

Eserin dört nüshası vardır. Nüshalar, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 933/4 numarada, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A. 9991/1 numarada, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Roman 107 numarada ve İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi 27 numarada kayıtlıdır. Bunlardan ilk üç nüsha Batı Türkçesi dördüncü nüsha ise Kazan Tatarcası ile kaleme alınmıştır. Müellif nüshasına ulaşamamıştır. Üzerinde çalışılan nüsha, AE'de kayıtlı nüshadır. Ketebe kaydına göre bu nüsha H. 1259 / M. 1844 tarihinde istinsah edilmiştir. Nüshanın müstensihî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Eserin Tavsifi

Bulunduğu yer : İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Roman nr. 107

Yk. : 17

St. : 11

Yazı : Harekeli Arap-nesih

Ebat : 240x175, 180x105 mm.

Müstensih : -----

İstinsah Tarihi : H. 1259 / M. 1844

Cildi : Sırtı bez kâğıtla kaplı.

Mürekkep : Siyah mürekkep

Kağıt : Aharlı kâğıt

Baş : Râviyân-ı ahbâr ve nâkılân-ı âsâr şöyle rivâyet ederler ki: Diyâr-ı Hindistân'da karañuluk içinde ol zamân İskender-i Zülkarneyn karañululuga girüp âb-ı hayât isteyerek varmış idi. Hindistân pâdişâhına Kâvus Şâh dirler idi.

Son : Çünkim bu hikâyet tamâm oldı. Muhammedü'l-Mustafâ rûh-ı şerifine salavât. Allâhümme sallî alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammedin ve sahabihi ve sellim. Bu, cümle zikr olunanların rûh-ı şerifler için Fâtihâ. Temmet fi 9 re 1259.

3. DUDAK (DÜZLÜK-YUVARLAKLIK) UYUMU

Dudak uyumu terimi için "düzlük-yuvarlaklık uyumu", "yuvarlaklık-düzlük uyumu", "küçük ünlü uyumu" terimleri de kullanılmaktadır. Tahsin Banguoğlu, dudak uyumunu: "Türkçede yalın veya eklerle uzatılmış bir kelimenin ikinci ve daha sonraki hecelerinde bulunan dar ünlüler kendilerinden önceki hecede düz veya yuvarlak bir ünlü bulunmasına göre düz veya yuvarlak olurlar" (Banguoğlu 1959: 137) şeklinde tanımlamıştır.

Bu uyum, Batı Türkçesinin tarihî dönemlerinde dil uyumu kadar sağlam bir prensip olarak karşımıza çıkmaz (Duman 2000: 57); tarihî bir süreç içinde gelişimini tamamlar. Nitekim Eski Türkiye Türkçesi devresinde dudak uyumu hemen hemen kaybolurken yuvarlaklaşma belirleyici bir özellik olmuştur (Boz 2005: 188). Dudak

uyumu süreci, Eski Türkiye Türkçesi devresinin sonu ile Klasik Osmanlı Türkçesi devresinin ilk zamanlarında başlamış; Orta Osmanlıca devresinde hızlı bir biçimde gelişmiş; XVIII. yüzyılın sonlarında gelişimini tamamlamıştır. XIX. yüzyılın başında artık dudak uyumu kurallı ve sağlam bir yapı haline gelmiştir.

Arap harfli Türkçe metinlerde, XVI. yüzyıldan itibaren hareke kullanımının sınırlandırıldığı ve kalıplaşmış bir imla tercih edildiği için, bu dönemde dudak uyumunun gelişimini sıhhatli bir şekilde takip etmek oldukça güçtür. Bu gelişimi, ancak transkripsiyon metinlerindeki dil malzemelerinden takip etmek mümkündür. Bunun yanında hareke işaretlerinin kullanıldığı metinler de dil uzmanları için bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Zira hareke, ünlünün düzlük-yuvarlaklık niteliğini büyük oranda ortaya koyarak metinlerin daha doğru okunması konusunda araştırmacılara yol gösterir (Kartallıoğlu www.ayk.gov.tr: 951).

Üzerinde çalışılan *Hikâyet-i Meymûne Bânû-yı Â'zâm*, harekeli bir metin olması sebebiyle istinsah edildiği dönemin dil özelliklerini açıkça yansıtır. Bu durum, Yeni Osmanlı Türkçesindeki (XIX. yüzyıl) dudak uyumunun fonetik yapısını da ortaya koymasına bir nebze de olsa yardımcı olacaktır. Bununla birlikte uyumla ilgili olarak tespit edilen dil malzemeleri Eski Türkiye Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesi devrelerindeki fonetik yapı ile karşılaştırılmasına imkân sağlar.

3.1. Kelimelerde Dudak Uyumu

Eski Türkiye Türkçesinde kelime tabanında uyumsuzluğa sebebiyet veren belli başlı etkenler vardır. Bunlar, Eski Türkçede uyum dışında kalan kelimelerin bu durumlarını sürmesi, /b/, /m/, /p/ dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı özelliğinin bulunması, kelime sonunda /g/ ünsüzünün düşmesi gibi fonetik sebeplerdir. Bu etkenler, kelime kök veya gövdesinde bulunan ünlünün yuvarlaklaşmasına yol açmıştır. Bunun yanında bazı eklerde yuvarlaklaşma eğilimi ile birlikte düz ünlülü tabanlara yuvarlak ünlülü biçimde gelmesi dudak uyumunun bozulmasına neden olmuştur. Eski Türkiye Türkçesindeki bu uyumsuzluk, Osmanlı Türkçesi dönemlerinde de devam etmiştir.

Metinde, kelime tabanlarında genelde dudak uyumu bulunmakla beraber uyumun bozulduğu kelimeler de vardır. Bunların çoğu, Eski Türkiye Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesinde de görülen ve sıkça kullanılan kelimelerdir.

3.1.1. Dudak Uyumu Bulunmayan Kelime Tabanları

Eski Türkçe döneminde yuvarlak ünlülü olan kelimelerin (altun, etük, kentü, küdegü), ve dudak ünsüzlerinin etkisizle yuvarlak ünlü taşıyan kelimelerin (çevür-, demür) Eski Türkiye Türkçesinde kullanılması dudak uyumunu bozan temel sebeplerden biridir. Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi olan XVI. yüzyıldan itibaren bu kelimelerin yuvarlak ünlülü şekillerine de rastlamak mümkündür: *azuk ~ azık, degül ~ değil, delü ~ deli, eyü ~ eyi, kendü ~ kendi, yıldız ~ yıldız* vb. (Gökçe 2009: 993). Metinde, iki heceli tabanlarda uyumsuz örneklerde ünlü sıralaması düz-yuvarlak ve yuvarlak-düz şeklinde görülmektedir. Bu sebeple tespit edilen *altun, bellü* (<belgüüg), *çavuş* (<çabış), *demür* (<temir), *düzün, getir-* (<keltür-), *içün, kamu, kapu, karşı* (<karşı), *kavuş-* (<kabış-), *kaygulan-* (<kadgulan-), *kendü* (<kentü), *saru* (<sarıg), *tabu ~ tapu* (<tapıg), *tamu, ürin-* kelimelerinin uyum sürecini henüz tamamlamadığı söylenebilir. Metinde geçen bu 17 kelimedenden 13'ü isim, 4'ü fiildir. Tespit edilen örnekler, aşağıda geçtikleri sayfa ve satır numaralarıyla birlikte verilmiştir:

/a/-/u/ : *altun* (03a/09, 03a/11, 03b/02, 11b/01, 11b/06, 12a/08, 13a/03, 13a/06, 13b/02, 14a/06, 14b/04, 14b/07, 14b/10, 15b/11), *altun+dan* (03a/08, 11b/01); *çavuş* (14a/08); *kamu* (09b/01, 10b/11); *kapu+sına* (12a/07); *karşı* (06a/07, 08a/07, 09b/03), *karşı söz söyle-* (05/11), *karşı var-* (14b/10), *karşı+dan* (05a/07), *karşı+sında* (11b/04), *karşı+suna* (03b/10), *karşı+sunda* (14b/06); *kavuş-up* (12b/03); *kaygu+lan-dı* (15a/06); *saru* (03a/08, 11b/01, 11b/05, 14a/03, 14b/07); *tabu* (13a/01), *tapu* (11a/03); *tamu* (09b/04).

/e/-/ü/ : *bellü* (14a/09); *demür* (14b/03); *getür-diñiz* 04a/01, *getür-dügi* 06a/02, *getür-dügin* 05b/05, *getür-dügün* 05b/07, 08b/06, *getür-mese* (06a/03), *getür-se* (09a/07), *getür-elim* (02b/06), *getür-meye* (07b/07), *getür-miş* (16a/01), *getür-üñ* (12a/02); *kendü* (03a/01, 12a/06, 16a/09).

/ü/-/i/ : *düzün* (11b/02); *ürin-üp* (04b/01).

/i/-/ü/ : *içün* (02a/03, 03a/04, 09a/04, 17a/01).

3.2. Eklerde Dudak Uyumu

Türkçenin tarihî akışı içerisinde eklerdeki dudak uyumu, kelime tabanlarındaki dudak uyumu gibi düzensizlikler göstermektedir. Bu düzensizlikler de dönemden döneme, sahadan sahaya değişmektedir (Kartallıoğlu 2011c: 95). Eski Türkçe devresinde uyumlu olan dar-düz ve dar-yuvarlak ünlülü ekler, Eski Türkiye Türkçesi

devresinde genel olarak uyumsuzluk tablosu sergiler. Bu uyumsuzlukta, kimi zaman düz ünlülü tabana yuvarlak ünlülü, kimi zaman yuvarlak ünlülü tabana dar ünlülü ek gelir (Duman 2000: 60). Bu dönemde kullanılan eklerin gelişimi, bazı fonetik benzeşmeler ve andırmalar sebebiyle genelde yuvarlaklaşma yönündedir. Dudak uyumunun kurallı ve sağlam bir yapısı yoktur. Kelime yapımı ve çekimine kuvvetle hâkim değildir. Bütün bu sebeplerden dolayı Eski Türkiye Türkçesi devresi, Batı Türkçesinin dudak uyumları bakımından en düzensiz dönemi olarak kabul edilir.

Eski Türkiye Türkçesi devresi ile ilgili olarak dönemin en belirgin özelliği olan dudak uyumu konusunda çeşitli sınıflandırma çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan Faruk Kadri Timurtaş, Zeynep Korkmaz ve Lars Johanson'un tasnifleri sırasıyla şu şekildedir:

Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesinde dudak uyumunu bozan ekleri üç başlık altında inceler:

1. Ünlüsü aslında yuvarlak olan ekler,
2. Ünlüsü sonradan yuvarlaklaşmış ekler,
3. Düz ünlü taşıyan ekler (Timurtaş 1994: 32-40)

Zeynep Korkmaz, bu ekleri iki gruba ayırır:

1. {-uñ}/{-üñ} ilgi hâli, {-um}/{-üm} I. teklik şahıs iyelik eki, {-lu}/{-lü}, {-suz}/{-süz} sıfat ekleri, {-ğu}/{-gü} fiilden isim yapma eki, {-u}/{-ü}, {-up} /{-üp} zarf-fiil, {-duk}/{-dük} partisip eklerinde görüldüğü gibi kelime kök ve tabanlarına hep yuvarlak şekilde gelen ekler,
2. {-ı}/{-i} yükleme hâli, {-çı}/{-çi} meslek eki, {-dı}/{-di}, {-mış}/{-miş} geçmiş zaman ekleri gibi yuvarlak kök ve tabanlara hep düz şekilde eklenen ekler (Korkmaz 1995c: 495).

Lars Johanson ise, önce Eski Türkçedeki ekleri sınıflandırır sonra Eski Türkiye Türkçesindeki ekleri anlatmıştır. Bu sınıflandırmada; I. sınıftaki ekler {miş}, {(s)i}, {çi}; II. Sınıf ekler {tWr}, {DWQ}; III. sınıf ekler {(°)m}, {(°)l}, {s°z}; IV. sınıf ekler {lAr} ekini örnek vermiştir. Diğer araştırmacılar tarafından da esas alınan Eski Türkçedeki ekler ait sınıflandırma şu şekildedir:

1. {i} sınıfı ekler (Düz ünlülü ekler).
2. {W} sınıfı ekler (Yuvarlak ünlülü ekler).
3. {°} sınıfı ekler (Dört tane ünlü alternatifi olan ekler)
4. {A} sınıfı ekler (Hayati Develi 1995: 60; Kartallıoğlu 2011c: 96-97).

Lars Johanson'un Eski Türkiye Türkçesindeki ekleri konu alan tasnifi ise şöyledir:

1. {i}'yi koruyan ekler
2. {W}'yi koruyan ekler
- 3a. Yuvarlak ünlülü ekler < {°}
- 3b. Düz ünlülü ekler
4. {A} sınıfı ekler (Kartallıoğlu 2011c: 99).

Bu açıklamalar doğrultusunda dudak uyumuna bağlanma açısından herhangi bir problem taşımayan düz-geniş {A} sınıfı ekleri bir tarafa bırakırsak, Eski Türkiye Türkçesinde iki sınıf ek görülmektedir: a. Düz-dar ünlülü ekler b. Yuvarlak-dar ünlülü ekler. Eski Türkçenin X ({°}) sınıfı ekleri uyum özelliklerini kaybederek ikiye ayrılmıştır. Büyük bir kısmı U sınıfına geçerken, bir kısmı da I sınıfına geçmiştir. I ve U sınıfı ekler ise birkaç istisna dışında durumlarını korumuştur (Develi 1995: 61). Dolayısıyla dudak uyumunun Eski Türkçeden Eski Türkiye Türkçesine kadar gelişmesini, genel olarak şöyle bir çizgi takip etmek mümkündür:

$X > U : -(X)m / \tilde{n} > -(U)m / \tilde{n}; -(X)p > -(u)p; -IXG > -IUG$

$X > I : -(X)n$ (vasıta hâli eki) $> -In; -(X)n$ (dönüşlülük eki) $> -(I)n$ (Kartallıoğlu 2011c: 98).

Osmanlı Türkçesi döneminde ise eklerden bazıları XVI. yüzyılda, bazıları XVII. yüzyılda tekrar gelişmeye başlamış ve XVIII. yüzyılda büyük oranda tamamlanmıştır; XIX. yüzyılda ise Tanzimat gramerinde dudak uyumu doğrudan ele alınmasa bile çeşitli eklerden bahsedilip söyleyişin imladan farklılığına temas edilirken uyumun seyrine düzenli bir şekilde devam ettiği vurgulanmıştır. Bu konuda Ahmet Bican Ercilasun: "XVIII. yüzyılda tamamlandığı anlaşılan küçük ünlü uyumunun (dudak uyumu) Tanzimat dönemi Türkçesinde de var olduğunu söylemek aslında zayıftır. Ancak bazı çalışmalarda imlanın tesirinde kalınarak uyuma aykırı okunuşları görülür. Gelenekleşmiş imlanın bazı istisnalarla 1928'e kadar kullanıldığı; ancak XVIII.-XX. yüzyıllarda imlanın telaffuzu yansıtmadığı hiçbir zaman gözlerden uzak tutulmamalıdır." (Ercilasun 2006: 35) diyerek bu uyumunun sağlam bir yapıya sahip olduğunu vurgular. Bu açıklamalar doğrultusunda Eski Türkiye Türkçesi devresinde bozulmuş olan dudak uyumunun yine bu devre içinde yeniden gelişmeye başlayarak (Develi 1995: 62) XIX. yüzyıla kadar aşama aşama, fakat doğrudan bir gelişme süreci takip ettiği söylenebilir.

Metindeki örnekler, genelde XIX. yüzyılın temayülüne uymaktadır. Bazı eklerdeki yuvarlaklaşma ve düzleşme hadiseleri, Eski Türkiye Türkçesinde görülen uyumsuzluğu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte bazı eklerin uyumsuz şekillerinin kısmen de olsa devam ettiği görülmektedir. Bunun sebebi, üzerinde çalışma yapılan metnin müellif nüshası olmaması, asıl nüshanın XIX. yüzyıldan önce kaleme alınması, metnin istisnası sırasında müstensihnin hem XIX. yüzyılın hem de asıl nüshanın dil özelliklerinin metne yansıtılmasıdır.

Dudak uyumuna konu olan eklerin metindeki örnekleri, Yavuz Kartallıoğlu'nun eklerdeki dudak uyumu tasnifi dikkate alınarak aşağıda verilmiştir:

3.2.1. I Sınıfı Ekler

Dudak uyumuna en son bağlanan eklerdir. I sınıfı ekler diye adlandırılır. Bu sınıftaki ekler, düz ünlülerini en uzun süre korumuştur.

3.2.1.1. Eski Türkçeden Beri Düz Ünlü Bulunduran Ekler

3.2.1.1.1. {+cI} (< ETT {+CI} < ET {+çI}) İsimden İsim Yapma Eki

Bu ek, Eski Türkçede daima düz ünlüdür: *añçı, orunçı, yadçı* vb. (Gabain 2000b: 43). Eski Türkiye Türkçesinde de bu düz şekil korunmuştur (Develi 1995: 64). Latin harflerin kabul edildiği 1928 tarihine kadar daima “حی” şeklinde yazılmıştır (Kartallıoğlu 2011c: 110). Ek, XVIII. yüzyılın sonunda veya XIX. yüzyılın başlarında dudak uyumuna bağlanmıştır. Metinde 2 örnekte tespit edilmiştir. Her iki örnek de yuvarlak tabana gelmiştir. Kullanıldığı yerlerde Eski Türkçe ve Eski Türkiye Türkçesinde olduğu gibi daima düz ünlüdür. Ekin ünlüsü için ye (ɛ) harfi ile esre işareti birlikte kullanılmıştır. Bu durumun kalıplaşmış imlanın kullanımı ile ilgili olduğu düşünülebilir.

Metinde dudak uyumunun bozulduğu örnekler şunlardır: *kapucu* (14a/08), *kapucubaşı* (14b/05).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+cI}	-	2	-	2	-

3.2.1.1.2. {-dI} (< ETT {-dI} < ET {-DI}) Görülen Geçmiş Zaman Eki

Görülen geçmiş zaman 3. tekil şahıs eki, Eski Türkçede daima düz ünlüdür: *egsütüdi, kergetdi, aştı, arıdı, indi* vb. (Gabain 2000b: 80). Eski Türkiye Türkçesinde de düz-dar ünlülü şeklini korumuştur: *turmadı, urdı, kondı, tükendi* vb. (Timurtaş 1994: 37). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şu şekilde devam etmiştir: XVI.-XVII. yüzyıllarda ekin yuvarlak şekli görülür. XVIII. yüzyıla ait Arap harfli metinlerde ekin yuvarlak şekli kullanılmamış; çeviri yazılı metinlerde ise uyuma bağlı olarak yuvarlak şekilleri de kullanılmıştır. Bu yüzyılda ek, dudak uyumuna tabi olmuştur (Kartallıoğlu 2011c: 118-119). Metinde tespit edilen 32 örnekten 21'i düz tabanlara, 11'i yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ek, yuvarlak tabanlarda uyumsuzdur. Ekin bu uyumsuzluğu, Eski Türkiye Türkçesinin devamı olarak görülebilir.

Metinde dudak uyumunun bozulduğu örnekler şunlardır: *buyurdu* (03b/02, 10b/06), *döndü* (11a/03), *düşdü* (15a/05), *düzdü* (03a/04), *irgürdü* (15a/08), *olundu* (16a/06), *oturdu* (03a/09, 04b/03, 04b/05, 11b/02, 15a/01), *öpdi* (14b/11), *örtüdü* (03b/02), *ugradı* (13b/01), *urdu* (11b/03).

Ekin her iki şekil ile kullanıldığı 1 örnek tespit edilmiştir: *gördü* (08a/01, 13b/06, 14a/02, 15b/02), *gördü* (02a/07).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-dI}	21	11	-	12	1

3.2.1.1.3. {-GII} (< ETT {-GII} < ET {-GII}) 2. Teklik Şahıs Emir Eki

Bazı dilcilerin kuvvetlendirme, pekiştirme ögesi olarak kabul ettiği bu ek, Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlülü fiillere de düz ünlülü olarak gelen ve uyum dışı kalan eklerden biridir (Korkmaz 1973a: 117). Eski Türkiye Türkçesinde de ekin ünlüsü daima düz ünlüdür: *olgil, komagil, sungil, tutgil, unutmagil, itmegil, işitgil* (Timurtaş 1994: 39). Osmanlı Türkçesinde de hep düz ünlülü şekliyle kullanılmıştır. XVIII. yüzyılda kaybolmaya yüz tutan ek, XIX. yüzyılda arkaik bir şekil almıştır (Ercilasun 2000: 148). Metinde tespit edilen örnek ek de düz tabana geldiğinden dudak uyumu açısından bir şey söylemek güçtür.

Metinde sadece 1 örnek vardır: *vargil* (15a/09, 05a/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-GII}	1	-	1	-	-

3.2.1.1.4. {-(I)t}- (< ETT {-(ID)} < ET {-(It)}) Faktitif Eki

Bu ek, tek ünsüzden ibarettir. Bu sebeple ekin önündeki yardımcı ünlünün dudak uyumu süreci incelenir. Daha çok ünsüzle biten fiil tabanlarına gelen bu ekin Eski Türkçedeki seslilenmesi açık değildir: *okı-t-, olur-t-, sew-it-*. Eski Türkiye Türkçesinde ise ek daha çok düz ünlüdür: *koh-ıt-* gibi (Develi 1993: 41). Bazı istisnalar dışında ekin yardımcı ünlüsü, Eski Türkiye Türkçesinde dudak uyumuna bağlıdır: *akıt-, basıt-, çöküt- ~ çöküt-, korkut- ~*

korkıt-, *töküt-*, *yüzüt-* vb. (Tekin 2000: 97; Kartallıoğlu 2011c: 121). Eski Türkiye Türkçesinde ise ek daha çok düz ünlülüdür: *okıt-*, *okıd-*, *sapıd-*; *akıt-*, *eyit-*, *korkıt-* vb. (Timurtaş 1994: 117). Osmanlı Türkçesinde uyuma bağlanan ek, XVI.-XVIII. yüzyıllara ait Arap harfli metinlerde, hem düz hem de yuvarlak tabanlı kelimelerde uyumlu olarak kullanılmıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 121-124). Metinde tespit edilen 3 örnek de düz ünlü ile biten fiillere gelmiştir. Dudak uyumu hakkında bir şey söylemek güçtür.

Metinde tespit edilen örnekler şunlardır: *donatmışlar* (13b/07), *döşet* (12a/09), *yükle* (11a/01).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(I)t}-	3	-	3	-	-

3.2.1.1.5. {-(y)IncA} (< ETT {-(y)IncA} < ET {-GInçA}) Zarf-Fiil Eki

Eski Türkçedeki şekli *{-GInçA}* olan zarf-fiil ekinin ilk hecesi daima düz ünlülüdür (Gabain 2000b: 87). Eski Türkiye Türkçesinde de ekin düz ünlüsü korunmuş, ancak ekin başındaki /g/ ünsüzü düşmüştür: *olinca*, *ölince*, *geyince*, *çıkarmayınca* vb. (Gülsevin 1997: 126). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şöyledir: XVI. yüzyılda geçiş safhasındadır. XVII. yüzyılda hem düz hem de yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlanmıştır. XVIII. yüzyılın sonunda ise Arap harfli metinlerde % 70 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Çeviri yazılı metinlerdeki kullanımından hareketle ekin dudak uyumuna bağlandığı anlaşılır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 128-130). Metinde sadece kalın sıradan 2 örnek tespit edilmiş olup 2 defa kullanılmıştır.

Metindeki örnekleri şunlardır: *çıkarmayınca* (10b/05), *varınca* (12a/07).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(y)IncA}	2	-	2	-	-

3.2.1.1.6. {-mİş} (< ETT {-mİş} < ET {-mİş}) Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Eski Türkçede ekin içindeki ünlü, kökün ünlüsüne uyup yuvarlaklaşabildiği hâlde Eski Türkiye Türkçesinde düzdür: *kararmış*, *köyünmiş*, *olmuşdur* (Timurtaş 1994: 121). Osmanlı Türkçesinde ise ekin şu aşamalardan geçtiği görülür: XVI. yüzyılda düz ünlülüdür ve uyumsuzluk safhasındadır. XVII. yüzyılda uyum başlamakla birlikte henüz uyuma bağlanmamıştır. Harekeli metinlerde bile imla geleneğinin devamı olarak “esre” ile yazılmış ve uyum dışındadır; düzensizlik safhası devam etmektedir. XVIII. yüzyıla ait çeviri yazılı metinlerde dudak uyumuna bağlı olmasına rağmen Arap harfli metinlerde yuvarlak tabandan sonra çok fazla uyumlu örneğine rastlanmaz. Dolayısıyla bu ekin gelişimi hakkında hüküm vermek oldukça zordur. (bk. Kartallıoğlu 2011c: 137-140). Ancak çeviri yazılı metinler ile harekeli metinlerde bile kalıplaşmış bir imlanın hâkimiyeti dikkate alınırsa bu yüzyılda ekin genelde uyuma tabi olduğu söylenebilir.

Bu ek, metinde hem düz hem de yuvarlak şekilleriyle 22 defa kullanılmıştır. Tespit edilen 16 örnekten 9’u düz tabanlara, 7’si yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ek, yuvarlak tabanlarda genelde uyumsuzdur. Bu uyumsuzluk, Eski Türkiye Türkçesindeki imlanın kısmen de olsa devam ettiğini göstermektedir.

Metinde dudak uyumunun bozulduğu örnekler şunlardır: *oturmuşlar* (14a/07, 14b/07), *getirmiş* (16a/01).

Metinde iki şekilli 4 örnek bulunmaktadır: *kurulmuş* (14a/05), *kurulmuş* (14a/03), *olmuş* (11b/06), *olmuş* (11b/03), *togmuş* (09b/08), *togmuş* (08b/07), *tutmuş* (13b/06), *tutmuş* (13b/09).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-mİş}	9	7	14	2	4

3.2.1.1.7. {+(s)I} (< ETT {+(s)I} < ET {+(s)I}) III. Teklik Şahıs İyelik Eki

Bu ek, Eski Türkçede isim çekimine girsin girmesin daima düz ünlülüdür: *ödi*, *uluğı* vb. (Gabain 2000b: 44). Eski Türkiye Türkçesinde de ünlü uyumuna tabi olmamıştır: *boynuzı*, *kapusu*, *binası*, *kohusu* vb. (Timurtaş 1994: 37). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şu şekilde inkişaf etmiştir: XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan uyumlu örnekler, XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Ancak ek, bu iki yüzyılda da dudak uyumuna bağlanmamıştır. XVIII. yüzyılda ise çeviri yazılı metinlerinde dudak uyumuna bağlandığı tespit edildiği halde ekin uyumlu şekilleri imlanın koruyuculuğu sebebi ile Arap harfli metinlere yansıtılmamıştır (Kartallıoğlu 2011c: 159). Metinde tespit edilen 112 örnekten 88’i düz tabanlara, 24’ü yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ek, genelde hem düz hem de yuvarlak tabanlarda uyumludur. Uyumsuz olan örnekler de mevcuttur. Uyumu bozan 12 örnekten 11’i iç seste yuvarlak tabandan sonra düz ünlülüdür. 4 örnekte ekin iki şekli de kullanılmıştır. Bu durum, seyrek de olsa XIX. yüzyılda uyumsuz şekillerinin kullanıldığını gösterir.

Metinde dudak uyumunun bozulduğu örnekler şunlardır: *atasın* (16a/05), *dolusu* (07a/04), *hâtünü* (16b/06), *hoşluğuyla* (06a/02, 08b/01, 08b/11), *huyluğu* (01b/06), *hüsni* (01b/06), *getirdüğü* (06a/02), *getirdüğün* (05b/05), *getirdüğün* (05b/07, 08b/06), *kapusına* (12a/07), *kazandüğün* (06b/06, 06b/08), *oglu* (09b/04), *on dördü*

(08b/02), *resûli* (04b/11, 11a/03, 12b/06, 12b/09, 13a/09, 13b/01, 13b/11, 15b/02), *resûlinüñ* (13a/01, 13b/03), *rûhı* (16a/11), *usı git-* (15a/05).

Metinde iki şeklin de kullanıldığı örnekler şunlardır: *huzûrın* (10b/03), *huzûruna* (16a/02), *karşusunda* (11b/04), *karşusuna* (03b/10), *karşusunda* (14b/06), *kıyâmet* gününde (05b/01, 05b/03), *kıyâmet* gününde (02a/09, 05b/05, 05b/08, 05b/11, 06a/05, 06b/03, 06b/07, 06b/11, 07a/05, 07a/10, 07b/03, 07b/11, 08b/01, 09b/11, 10a/08, 10b/11), *tozına* (04a/07), *tozun* (08b/09). Bu az sayıda örnek bir kalem hatası değil, aksine Osmanlı Türkçesi devresinde dudak uyumunun gelişim aşamasını gösteren örnekler olarak kabul edilmelidir.

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+(s)I}	88	24	100	12	4

3.2.1.2. Eski Türkiye Türkçesinde Düz Ünlülü Olan Ekler

3.2.1.2.1. {+cIIAyIn} İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede bulunmayan bu ek, Eski Türkiye Türkçesinde ortaya çıkmıştır. Uzun süre ekin /ç/'li şekilleri kullanılmıştır: *bencileyin*, *ançılâyın*, *bizcileyin* (Ergin 2004b: 226). Ekin başındaki {+cI} eki, {+çe} eşitlik ekidir (Timurtaş 1994: 75). Osmanlı Türkçesi metinlerinde yuvarlak tabandan sonra gelen örneklerde uyumsuzdur (Kartallıoğlu 2011c: 161). Metinde sadece 1 örnek tespit edilmiştir. Bu örnekte ek, düz tabana gelmektedir. Yuvarlak tabana gelen örnek metinde bulunmadığı için ekin uyumu konusunda bir şey söylemek güçtür. Metindeki örnek şudur: *sencileyin* (11a/06).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+cIIAyIn}	1	-	1	-	-

3.2.1.2.2. {+(y)I} (< EAT {+(n)I} < ET {+(I⁴)G, {+nI}} Yükleme Hâli Eki

Eski Türkçede, isimlere gelen yükleme hâli eki olan {-(X)g}; yuvarlak ünlü kelimelerle kullanıldığı zaman {-(u)g}, {-(ü)g} şeklindedir: *ayıgıg*, *altunug*, *koynug* (Gabain 2000b: 64). Eski Türkiye Türkçesinde ise daima {-ı}, {-i} şeklindedir: *kanımı*, *sözlerini*, *ayşümüzi* (Timurtaş 1994: 37). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şu şekildedir: XVI.-XVII. yüzyıllara ait Arap harfli ve çeviriyazılı metinlerin tamamında düz ünlülüdür ve uyumsuzluk safhasındadır. XVIII. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yüzyıllarda olduğu gibi daima diğer düz ünlülüdür. Bunda ekin sonda bulunması ve ye (ـ) ile yazılması etkilidir. Bununla birlikte Carbognano ve Viguier'de ekin uyuma bağlı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla ek, çeviriyazılı metinlerde uyum safhasındadır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 161-168). Metinde tespit edilen 5 örnekten 4'ü düz tabanlara, 1'i yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ek, yuvarlak tabana gelen örnekte uyuma bağlı değildir. Ekin uyumu hakkında değerlendirme yapmak için metinde yeterli sayıda örnek bulunmamaktadır.

Metinde geçen düz tabana gelen örnekler şunlardır: *adı* (14a/09), *Arafât Tagını* (13b/06), *halkı* (12b/04), *sultân-ı enbiyâyı* (03b/11, 12a/05, 15b/01).

Metinde tespit edilen uyuma bağlı olmayan örnek şöyledir: *Meymûne Bânûyı* (01b/09).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+(y)I}	4	1	4	1	-

3.2.1.2.3. {-ICAK} Zarf-Fiil Eki

Bu zarf-fiil eki, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Ek, {-IncA} manasını ifade etmektedir (Timurtaş 1994: 139). Eski Türkiye Türkçesinde en işlek zarf-fiil eklerindedir (Gülsevin 1997: 125) ve ilk ünlüsü daima düzdür: *olmayıcak*, *kısmet idicek*, *göriccek*, *silkecek*, (Timurtaş 1994: 139). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek, Eski Türkiye Türkçesindeki şeklini korumaktadır ve yuvarlak tabandan sonra dudak uyumuna bağlı değildir. XVII. yüzyılda ise ekin ilk ünlüsü yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı olarak gelmeye başlamıştır. Ancak uyumsuz örnekler çoğunluktadır. Dolayısıyla ekin bu yüzyılda düzensizlik safhasında olduğu görülür. XVIII. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde düzensizlik safhasındadır ve dudak uyumuna bağlı olarak kullanım oranında düşme görülmektedir. Bununla birlikte ekin kullanımında bu yüzyılda diğer yüzyıllara göre azalma meydana gelmiştir. Ekin bu durumuna bakılınca XIX. yüzyılın başında veya ortalarında kullanımdan düştüğü söylenebilir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 168-173). Metinde 4 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 2'si düz tabana 2'si yuvarlak tabana gelmektedir: *gelicek* (14b/09), *girecek* (10a/02), *göriccek* (07a/01), *durıcaç* (05a/08, 05a/11, 05b/09, 06a/05, 06a/09, 06b/07, 06b/11, 07a/02, 07b/11), *duricek* (08b/02, 09b/10, 10a/04). Yuvarlak tabana gelen örneklerde, dil uyumu bozulmuştur.

Metinde tespit edilen şu örneklerde dudak uyumu bozulmuştur: *göricek* (07a/01), *durıcağ* (05a/08, 05a/11, 05b/09, 06a/05, 06a/09, 06b/07, 06b/11, 07a/02, 07b/11), *duricek* (08b/02, 09b/10, 10a/04).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{ICAK}	2	2	2	2	-

3.2.1.2.4. {-IcI} (< ETT {-IcI} < {-GuçI}) Fiilden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede {-GUÇI} şeklinde görülen bu ekin birinci hecesi daima yuvarlak, ikinci hecesi ise düz ünlüdür: *ölürğüçi, kolğuçu, kınağuçu* vb. (Gabain 2000b: 53). Eski Türkiye Türkçesinde ekin başındaki /g/ sesi düşmüş, {-CI}'nin tesiriyle de birinci hecenin ünlüsü de düzleşmiştir: *dinlenici, giderici, turıcı* vb. (Timurtaş 1994: 39). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şöyledir: XVI. ve XVII. yüzyıllarda uyumsuzluk safhasındadır. Çeviriyazılı metinlere bakıldığında ekin imlası “یچی” şeklinde verildiği halde Latin harfli yazılışlarda ekin dört şeklinin de var olduğu ve uyuma girdiği görülür. Bu durumda ek, XVIII. yüzyılın başlarında uyuma bağlanmıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 174-179). Metinde bu ekin kullanıldığı 1 örnek tespit edilmiştir.

Metinde tespit edilen örnek şudur: *yazıcı* (14a/07).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-IcI}	1	-	1	-	-

3.2.1.2.5. {-(I)I-} (< ETT {-(I)I-} < ET {-(I)⁴I-}) Edilgenlik Eki

Eski Türkçe devrinde ünlü uyumlarına giren ekin yardımcı ünlüsü (Gabain 2000b: 59), Eski Türkiye Türkçesinde ekin bünyesine dâhil olmuş ve genellikle düzleşerek uyum dışına çıkmıştır. Nadiren yuvarlaklır: *sürilmeye, düzılse, yuyılmaz, dökilüp, konulmuş* (Timurtaş 1994: 38). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde geçiş safhasındadır. Yuvarlak tabandan sonra uyuma bağlılığı % 40'tır. Ek, XVII. yüzyılda da geçiş safhasındadır, ancak bir önceki yüzyıla göre uyuma bağlılık oranında artış görülür. Bu oran % 57'dir. XVIII. yüzyılda Arap harfli metinlerde geçiş safhasındadır. Ek, henüz uyuma tam bağlanmamıştır, Uyuma bağlanmayan örnekler de vardır. Çeviriyazılı metinlerinde ise ek uyuma bağlı olarak kullanılmıştır. Bu metinlerin verilerine dayanarak bu yüzyılın sonunda ekin dudak uyumuna bağlandığı kabul edilir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 180-192). Metinde tespit edilen 4 örnekten 2'si düz tabana 2'si yuvarlak tabana gelmiştir. Ekin düz ünlülü şeklinin yanında yuvarlak ünlülü şekli de görülür. Uyuma bağlı örneklerinin yanında uyumsuz örnekler de mevcuttur.

Düz tabandan sonra düz ünlünün geldiği ve uyuma bağlı örnek şudur: *añılur* (02a/07), *añılurdu* (01b/07), *yaradılmış* (02a/09).

Metinde geçen iki şekilli örnekler şunlardır: *düzıldiler* (13a/05), *düzülmüş* (03a/08); *kurulmuş* (14a/05), *kurulmuş* (14a/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(I)I-}	2	2	2	2	2

3.2.1.2.6. {-(I)n-} (< ETT {-(I)n-} < ET {-(I)⁴n-}) Dönüşlülük Eki

Eski Türkçenin dudak uyumuna bağlı görünen eklerinden biri de {-(I⁴)n-} dönüşlülük ekidir: *alın-, bilin-, ötün-, kılın-* (Gabain 2000b: 59). Eski Türkiye Türkçesinde ise /n/ dış ses biriminin tesiriyle düzleşerek dudak uyumu dışına çıkmıştır: *bulın-, olun-, urın-, döğün-* vb. Bunun yanında çok nadir olmakla beraber ünlü ahengine uyarak yuvarlaklaştığı da görülmektedir (Timurtaş 1994: 38; Develi 1995: 124). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şu şekildedir: XVI. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde geçiş safhasındadır. Uyumlu örneklerin yanı sıra uyumsuz örnekler de mevcuttur. XVII. yüzyıldaki geçiş safhasının sonundadır. Ekin neredeyse dudak uyumuna bağlandığı söylenebilir. XVIII. yüzyılda ise ek dudak uyumuna bağlanmıştır, fakat eskiyi yansıtan kalıplaşmış imladan kaynaklanan uyumsuzluklar da yer yer görülmektedir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 193-203). Metinde tespit edilen 2 örnek de yuvarlak tabana gelmiştir. 6 defa kullanılan bu ekin bağlantı ünlüsü, hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülüdür. Örneklerden hareketle bu ekin uyuma girdiği söylenebilir.

Dudak uyumunun bozulduğu 1 örnek vardır: *ürinüp* (04b/01).

Dudak uyumuna bağlı olarak kullanılan örnekler şunlardır: *olunanlarıñ* (17a/01), *olundu* (16a/06), *olunmaya* (16a/06), *olunmaya* (05b/03), *olunmuşdur* (15a/10).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(I)n-}	-	2	1	1	-

3.2.1.2.7. {+(I)ncI} (< ETT {+(I)ncI} < ET {+(I⁴)ncç}) İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede ekin önündeki yardımcı ünlü dudak uyumuna bağlıdır: *üçünç, törtünç, bişinç, sekizinç* vb. (Gabain 2000b: 75). Eski Türkiye Türkçesinde ekin ilk ünlüsü uyuma bağlıdır. İkinci ünlüsü sadece damak uyumuna girer (Gülsevin 1997: 118) ve uyum dışında kalır. Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XV. yüzyılda geçiş safhasındadır. Yuvarlak tabanlı kelimelerden sonra ek ünlüsü uyumu bağlanmış, fakat kalıplaşmış imlanın kullanılması sebebiyle bu durum yazıya yansıtılmamıştır. XVII. yüzyılda da ekin geçiş safhası devam etmektedir. XVIII. yüzyılda artık ek uyuma bağlanmıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 203-210). Metinde tespit edilen 1 örnek düz tabana gelmiştir: *sekizinci* (15a/02). Örneğin yetersiz sayıda olması, ekin uyumu hakkında bir şey söylemeyi güçleştirmektedir.

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+(I)ncI}	1	-	1	-	-

3.2.1.2.8. {-(I)ş-} (< ETT {-(I)ş-} < ET {-(I⁴)ş-}) İşteşlik Eki

Eski Türkçede dudak uyumuna bağlıdır: *amraş-, tapış-, körüş-* (Gabain 2000b: 60). Bu ek de yukarıdaki iki ek türü gibi Eski Türkçedekine aykırı bir şekilde Eski Türkiye Türkçesinde genellikle düz ünlü ile gösterilir (Ergin 2004: 209; Yıldız 2010: 130). Geçişli ve geçişsiz fiillere getirilerek müşareket yapılıır: *biliş-, dögrüş- giriş-, karış-, viriş-* (Timurtaş 1994: 119). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda Arap harfli metinlerde düzensizlik safhasındadır. Yuvarlak tabandan sonra geldiğinde uyuma tabi olmamıştır. XVII. yüzyılda hem Arap harfli hem de çeviri yazılı metinlerde genellikle düz ünlüdür. XVIII. yüzyılda ekin dudak uyumuna bağlandığı görülür (bk. Kartallıoğlu 2011c: 212-214). Metinde tespit edilen 1 örnek yuvarlak tabana gelmiştir. Örnekte ekin bağlama ünlüsü uyuma bağlıdır: *görüşdiler* (16a/05).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(I)ş}	-	1	1	-	-

3.2.1.2.9. {+IIK} (< ETT {+IIK} < ET {+II⁴K}) İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede büyük ölçüde uyumludur: *agılık, adgırlık, yimişlik, kınlık, suwluk, kürlüg, kullug, yollug* (Gabain 2000b: 44). Eski Türkiye Türkçesi devresinde ise genellikle düz ünlülü olmakla birlikte yuvarlak ünlülü şekillere de rastlanmaktadır: *çoklığına, kullukda, togruluk ~ dogrululuk, ayrılık, eyülik ~ eylik* vb. (Develi 1993: 72). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde yuvarlak tabanlardan sonra büyük ölçüde ekin Eski Türkiye Türkçesindeki şekli korunmaktadır. Ek, bu yüzyılda düzensizlik safhasındadır. XVII. yüzyılda dudak uyumuna tam bağlanmamıştır; geçiş safhasının sonundadır. Yuvarlak tabandan sonra uyum oranı yükselmiştir. Düz tabana sonra yuvarlak ünlülüler gelmiş ve ters uyumsuzluk başlamıştır. XVIII. yüzyılda Arap harfli metinlerde düz tabandan sonra dudak uyumuna bağlı olan ek, yuvarlak tabandan sonra geçiş safhasında, çeviri yazılı metinlerde ise uyum safhasındadır. XIX. yüzyıl çeviri yazılı metinlere bakılınca yuvarlak tabandan sonra uyumsuzluğun devam ettiği görülür. Bu durum, eserlerin kaleme alındığı çevre ile ilgili olabilir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 219-230). Metinde 6 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 4'ü yuvarlak tabana, 2'si düz tabana gelmiştir: *eylik* (09a/03), *yıllık* (15b/06, 09b/02); *günlük* (13b/07), *karañululuga* (01b/04), *konukluga* (04a/01). Yuvarlak tabana gelen örneklerden sadece 1'inde ekin hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü şekli kullanılmıştır: *karañulukdan* (09b/11), *karañuluk* (01b/03). Metinde seslilenmesi tespit edilen düz tabanlı ve yuvarlak tabanlı örneklerin genelde uyuma bağlı olarak kullanıldığı görülür.

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+IIK}	2	4	5	1	1

3.2.1.2.10. {+mI} (< ETT {+mI} < ET {+mU}) Soru Eki

Eski Türkçede bu ek daima {+mu} şeklindedir: *bolgay mu, açig mu bolgay, açig yok bolgay* vb. (Gabain 1994: 106). Eski Türkiye Türkçesinde ek, düz ünlülüdür. İmlası kalıplaşmış olarak (می) son zamanlara kadar devam etmiştir: *dogdı mi, sakınur mi, ola mi, uyiya mi, bulına mi, yok midür, bumıydı* vb. (Timurtaş 1994: 37). Osmanlı Türkçesinde durum şöyledir: XVI. yüzyılda soru eki daima düz ünlülüdür. Ekin iç seste kaldığı örneklerde bile uyumlu şekline rastlanmamıştır: *garbi midür, şaeki midür, bilür miyüz, üç midür* vb. (Kartallıoğlu 2011c: 231). XVIII. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde imla sebebiyle ekin uyum süreci takip edilememektedir. Çeviri yazılı metinlerinde ise ekin ünlüsü uyuma bağlıdır. Bu durum ekin konuşmada uyumlu olduğunu, fakat imlanın kalıplaşması ile yazıya yansımadığını gösterir. XIX. yüzyılda Feraizcizade bu ekin konuşmada {+mX} şeklinde olduğunu belirtir: *sayar mı, bilir mi, hazır mı, öğün mü, düğün mü, obur mu, uğur mu* vb. (Kartallıoğlu 2011c: 232). Metinde 2 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 1'i düz tabana, 1'i yuvarlak tabana gelmiştir. Yuvarlak tabana gelen örnek dudak uyumuna tabi değildir.

Metinde kullanılan dudak uyumunu bozan örnek şudur: *hoşnûd mısız* (10a/10).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{mI}	1	1	1	1	-

3.2.2. U Sınıfı Ekler

3.2.2.1. Eski Türkçeden Beri Yuvarlak Ünlü Bulunduran Ekler

3.2.2.1.1. {+ArU} Yön Gösterme Hâli Eki

Eski Türkçedeki {+gArU} ekinin Oğuz Türkçesindeki biçimidir (Mangır 2013: 108). Eski Türkiye Türkçesinde ekin son sesi yuvarlaktır: *içerü, ilerü, yukaru* vb. (Timurtaş 1994: 74). Dudak uyumu, ekin kendi ünlüleri için söz konusudur. Tabanın yuvarlak veya düz ünlülü olması çok önemli değildir (Kartallıoğlu 2011c: 237). Osmanlı Türkçesindeki durumu şöyledir: XVI. yüzyılda geçiş safhasındadır, ancak düz şekilleri henüz yaygınlaşmamıştır. XVII. yüzyılda çeviriyazılı metinlerde ekin geçiş safhası devam etmektedir. Düzleşme sonucunda ekin düz ünlülü şekillerine sıkça rastlanır. Arap harfli metinlerde ise ek henüz uyumsuzluk safhasındadır. XVIII. yüzyılda kalıplaşmış imlanın kullanılması sebebiyle Arap harfli metinlerden faydalanmak ve ekin gelişim hususunda bilgi edinmek güçtür. Bu sebeple çeviriyazılı metinlere başvururuz. Bunlardan edindiğimiz bilgilere göre XVIII. yüzyılın başında tam olarak bir uyumdan söz edemeyiz, ancak yüzyılın sonunda ek dudak uyumuna bağlanmıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 237-241). Metinde tespit edilen 1 örnek düz tabana gelmiştir. Bu örnekte dudak uyumunun bozulduğu görülür.

Metindeki örnek şudur: *içerü* (04b/09).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{+ArU}	1	-	-	1	-

3.2.2.1.2. {-DUK} (< ETT {-dUK}) (< ETT {-dUK}) < ET {-dUK}) Sıfat-Fiil Eki

Eski Türkçe devresinden beri yuvarlak ünlülüdür: *barduk yirdä, işitmedük at kü, küç, birdük için* vb. (Gabain 2000b: 82-83). Eski Türkiye Türkçesi devresinde de aynı seslilenme korunmuştur: *agladuklarum, aşdugum, bindügi, çıkdugunu, deldügi, didükleri, dökdügi, dödüklerini* vb. (Timurtaş 1994: 136). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ekin düzensizlik safhasında olduğu görülür: *kalduk, geldük, sapduk, başarduk* vb. XVII. yüzyıldaki çeviriyazılı metinlerinde daima yuvarlak ünlülü olarak kullanılan ek geçiş safhasındadır. XVIII. yüzyılda düz tabanlardan sonra % 84 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Bu oran geçiş safhasını tamamlayarak uyum safhasına geçtiğini gösterir: *idik, atdik, ismarladık, koduk, sevdik, diledik, eridik, gördük, yürüdük* (bk. Kartallıoğlu 2011c: 351-356). Bu durumda ekin XVIII. yüzyılda büyük oranda dudak uyumuna bağlanarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak metinde tespit edilen örneklerde dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmadığı görülür. Bunun sebebi, kalıplaşmış imlanın kullanılmasına ya da asıl nüshanın XIX. yüzyıldan önce yazılmış olmasına bağlanabilir. Metinde tespit edilen 7 örneğin 4'ü düz tabanlara 3'ü yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ekin düz tabana geldiği örnekler uyuma bağlı değildir. Bu uyumsuzluk, Eski Türkiye Türkçesindeki imlanın devamı olarak görülebilir. Ekin dudak uyumunu bozduğu örnekler şunlardır: *çagırdugına* (06b/10), *emdügi* (06b/02), *kalkdugun* (07a/01), *kazandugun* (06b/06, 06b/08).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{-DUK}	4	3	3	4	-

3.2.2.1.3. {+dUr} (<ETT {+dUr}, +durur < ET tur-ur) Bildirme Eki

Eski Türkçedeki "tur-" yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden çıkan bildirme eki {+Dir} ancak Eski Türkiye Türkçesi devresinden itibaren ekleşmeye başlamıştır (Timurtaş 1994: 33, 111). Bu dönemde ekin ünlüsü hep yuvarlak olarak kullanılmıştır. Bildirme eki, dil benzeşmesine göre inceli kalınlı şekillere girebildiği hâlde, yapısından gelen yuvarlaklık dolayısıyla durur yalın ya da {-dur}/{-dür} ekleşmiş şekillerinde, dudak benzeşmesine aykırı durumunu devam ettirmiştir (Korkmaz 1973a: 113). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şu şekildedir: XVI. yüzyılda uyum sürecinin başlangıcını gösterir; XVII. yüzyılda geçiş safhasına yakın olmakla birlikte düzensizlik safhasını devam ettirir. Genellikle Eski Türkiye Türkçesindeki yuvarlak ünlülü şeklini sürdürür. XVIII. yüzyılın sonunda ise dudak uyumuna bağlanır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 258-261). Metinde tespit edilen 11 örnekte 8'i düz tabanlara, 3'ü yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ek, düz tabanlarda genelde uyumludur, sadece 1 örnekte uyumsuzdur. Bu verilerden hareketle XIX. yüzyılda tek tük de olsa uyumsuz örneklerin

kullanıldığı görülür. Bu durum, kalıplaşan imlanın yaygın olarak kullanılması ile açıklanabilir. Zira ek, XIX. yüzyıl çeviriyazılı metinlerde dudak uyumuna tamamen tabi olmuştur.

Ekin uyumlu olduğu düz tabanlı örnekler şunlardır: *âsândır* (15b/08), *demekdir* (11a/09), *gibidir* (09b/05), *muntaızdır* (12b/08), *nedir* (05a/05). Metinde dudak uyumun bozan örnek şöyledir: *kadardır* (07b/05).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+dİr}	8	3	10	1	-

3.2.2.1.4. {-DUr} Kuvvetlendirme Eki

İsimlerle kullanılan bu ek, sonradan fiillerle kullanılmaya başlanmıştır (Kartallıoğlu 2011c: 262). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI.-XVII. yüzyıllarda uyumsuzluk safhasında olan ek, düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı değildir. XVIII. yüzyılda ise ek uyum safhasındadır. Yüzyılın ikinci yarısında genel olarak dudak uyumuna bağlanma eğilimindedir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 262-267). Metinde tespit edilen 5 örnekten 4'ü düz tabandan, 1'i yuvarlak tabandan sonra gelmiştir. Ekin düz tabandan sonra düz ünlülü, yuvarlak tabandan sonra yuvarlak ünlülü geldiği görülür. Dolayısıyla ek, dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır. Genelde öğrenilen geçmiş zaman ekinde sonra kullanılan bu ekin metinde hem öğrenilen geçmiş zaman hem de gelecek zamandan sonra kullanılmıştır.

Metinde geçen örnekler şunlardır: *çıkırsadır* (06a/01), *gelmişizdir* (11a/09), *kalırsadır* (06a/06), *olırsadır* (07a/10), *olunmuşdur* (15a/10).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-dUr}	4	1	5	1	-

3.2.2.1.5. {-DUr-} (< ETT {-dUr-} < ET {-Dur-}) Faktitif Eki

Eski Türkçe devresinde ekin sadece yuvarlak ünlülü şekli tespit edilir: *aktur-*, *yidür-*, *amırtur-* vb. (Gabain 2000b: 60). Eski Türkiye Türkçesi devresinde ekin U sınıfı ekler arasında olduğu görülür (Gülsevin 1997: 139). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şu şekildedir: XVI. yüzyılda ekin düz şekilleri ortaya çıkmıştır, ancak bu kullanım şekli yaygın değildir. Ek, dudak uyumun bakımından düzensizlik safhasındadır. XVII. yüzyılda genelde uyuma bağlı olarak kullanılmıştır. Kalıplaşmış imla geleneğinin devam etmesi sebebiyle ekin düz ünlülü şekilleri henüz imlaya yansıtılmamıştır. Ancak bu geleneğinin dışına çıkan eserlerde ekin uyumlu şekilleri görülür. XVIII. yüzyılın başında yazılı eserlerde dudak uyumuna bağlı olarak kullanılan ek, bazı eserlerde yer yer uyum dışına çıkabilmektedir. Uyumu, XIX. yüzyıldaki hem çeviriyazılı metinler hem de Anadolu sahasında yazılan gramerler desteklemektedir. XIX. ve XX. yüzyıl gramerlerinde büyük oranda uyumludur (bk. Kartallıoğlu 2011c: 274-277).

Metinde ekin kullanıldığı 5 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 3'ü düz tabanlara, 2'si yuvarlak tabanlara gelmiştir. Düz ünlülü tabana getirilen örneklerin birinde ekin yuvarlak ünlülü şekli kullanılmıştır. Dolayısıyla dudak uyumu bozulmuştur. Uyumsuz olan örnek şudur: *geydürüp* (07b/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-DUr-}	3	2	2	1	-

3.2.2.1.6. {-GUr} (< ETT {-GUr} < ET {-GUr}) Faktitif Eki

Eski Türkçede {-GUr} faktitif eki daima yuvarlak ünlülüdür: *tirgür-*, *amırtgur-*, *azgur-* (Gabain 2000b: 59). Eski Türkiye Türkçesinde bu ek, sadece *irgür-*, *turgur-*, *dirgür-*, fiillerinde kalıplaşmış imlasıyla kullanılmıştır (Timurtaş 1994: 117). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI.-XVII. yüzyıllarda düzensizlik safhasında olan ek, daima yuvarlak ünlülüdür. XVIII. yüzyılda ekin kullanımı azalmıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 279-281). Mevcut olanlardan hareketle ekin düz tabanlardan sonra hemen hemen dudak uyumuna bağlandığı söylenebilir. Metinde sadece 1 örnekte kullanılmıştır. Düz tabana gelmektedir. Dudak uyumunu bozmaktadır. Tespit edilen örnek şudur: *irgürdi* (15a/08).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-GUr}	1	-	-	1	-

3.2.2.1.7. {-(y)A}, {-(y)U}, {-(y)I} Zarf-Fiil Eki

Eski Türkçede ekin yaygın kullanılan şekli, {-u}/{-ü}'dür. {-a}/{-ä} ile nadiren zarf-fiil oluşturulur. {-I} da sadece istisnaî olarak bulunur: *kirü*, *tükät-*, *kötürü ilt-*, *bäkürü tokı-*; *yana*, *adıra*; *barı*, *tüküni*, *uzatı* vb. (Gabain 2000b: 85); ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinde /y/ ünsüzü türer (Mangır 2011: 62). Eski Türkiye Türkçesinde

günümüzle hemen hemen aynı fonksiyonda kullanılan ek, dönemin kendi içindeki metinlere göre değişmektedir. Örnek olarak yeterlilik fiili olan “bil-” bazı eserlerde $\{-y)A\}$, bazılarında ise $\{-y)I\}$ ve $\{-y)U\}$ ile kullanılmıştır. Tek heceli fillerde daha ziyade ekin $\{-y)A\}$ şeklinin, çok hecelilerde $\{-y)U\}$ şeklinin getirildiği görülmektedir: *isteyü, diyü, gide, ide gör, süre gör, düşe düşe, kana kana* vb. (Gülsevin 1997: 130). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ek, $\{-X\}$ safhasındadır. $\{-A\}$ 'laşma göze çarpmamaktadır. XVII. yüzyılda Arap harfli metinlerde düzensizlik safhasındadır. Yuvarlak tabanlardan sonra ağırlıklı olarak düz ünlülü, düz tabandan sonra kısmen uyuma bağlıdır. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde ek, genelde $\{-A\}$ safhasındadır. XVII. yüzyıl çeviriyazılı metinler ise ekin $\{-U\}$ ve $\{-I\}$ 'li şekilleri bir arada kullanılmıştır. XVIII. yüzyıla gelince Arap harfli metinlerde düzensizlik safhasındadır; düz tabandan sonra dudak uyumuna bağlılığı tamamlanmıştır. Yüzyılın çeviriyazılı metinlerinde ise ek, uyum safhasındadır. *Gel-*, *yaz-* fiillerinden sonra $\{-X\} > \{-A\}$ değişimini meydana gelmiştir. Ek, ancak XIX. yüzyılda bugünkü şeklini almıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 288-295). Metinde 4 örnek tespit edilmiştir.

$\{-A\}$: *çika gel-* (16a/02).

$\{-y)U\}$: *deyü* (15a/10), *deyü vir-* (10b/08), *isteyü gelürlerdi* (01b/09).

$\{-I\}$: *durı gel-* (12b/10).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
$\{-A\}$	1	-	-	-	-
$\{-I\}$	-	1	-	1	-
$\{-y)U\}$	2	-	-	2	-

3.2.2.1.8. $\{-U)K\}$ (< ETT $\{-U)K\}$ < ET $\{-U)K\}$) Fiilden İsim Yapım Eki

Eski Türkçede ek, mana bakımından $\{-g\}$ ile yapılanlardan kesin olarak tefrik edilemez; bazen edilgenlik, bazen yapılan için sonucunu bildirir, sıfat olarak ise daha çok kullanılır: *anuk, közünik, yañluk, bark* (<*bar-k) vb. (Gabain 2000b: 54). Eski Türkiye Türkçesinde ekin yardımcı ünlüsü daima yuvarlaklır: *artuğı, ayruk, bölük, buyruk, çözügin, köynük, konuk, sınığın, tanışuk, uyanuk, yaraşuk* vb. (Timurtaş 1994: 79). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ek, geçiş safhasındadır ve ekin düz ünlülü şekli artmıştır. XVII. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek, geçiş safhasının sonlarındadır. Ekin uyumlu şekilleri, ancak yüzyılın ikinci yarısında yazılmış eserlerde kullanılmıştır. Çeviriyazılı metinlerde ek, büyük oranda uyumludur. XVIII. yüzyılda ek, yuvarlak tabanlardan sonra ters uyumsuz olarak kullanılmıştır, ancak bu kullanım oranı düşüktür. Daha ziyade dudak uyumuna bağlı olarak kullanıldığı dolayısıyla ek, XVIII. yüzyılda uyuma bağlanmıştır. XIX.-XX. yüzyıl gramerlerinde de ek uyumludur (bk. Kartallıoğlu 2011c: 296-303). Metinde tespit edilen 4 örnekten 2'si düz tabanlara, 2'si yuvarlak tabanlara gelmiştir. Düz tabanlardan sonra ekin ünlüsü düz ünlülü, yuvarlak tabanlardan sonra yuvarlak ünlülüdür. Bu durumda metindeki örneklerde ek, dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır.

Metinde geçen örnekler şunlardır: *bölük* (12a/06, 13a/11), *bölüğüne* (13b/01), *danışık* (03b/05, 03b/08, 04a/01), *konukluga* (04a/01), *tanıkları* (14a/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
$\{-U)K\}$	2	2	4	-	-

3.2.2.1.9. $\{-y)Up\}$ (<EAT $\{-y)Up\}$ < ET $\{-I^4)p\}$) Zarf-Fiil Eki

Bu ek, Eski Türkçede dudak uyumuna bağlıdır, fakat çift ünsüzden sonra bazen uyum dışına çıkmaktadır: *eşidip, birip, kodup, üntürüp, belgürtip* (Gabain 2000b: 84). Eski Türkiye Türkçesinde dudak ünsüzü /p/'den dolayı yuvarlaklaşmıştır: *getürüp, seviniüp, geçüp, yatup* vb. (Gülsevin 1997: 133). XVI. yüzyılda ek, düzensizlik safhasındadır. Eski Türkiye Türkçesinde konumu korur. (Kartallıoğlu 2011c: 306) XVII. yüzyılda düz tabanlardan sonra çok düşük oranda da olsa dudak uyumuna bağlanmıştır. Ekin ilk uyumu şekilleri, XVIII. yüzyılın başlarında görülür. “وب” şeklinde yazılan bu ek, XVIII. yüzyıldaki çeviriyazı metinlerinde dudak uyumuna bağlıdır, fakat bu ekin ne zaman uyuma girdiğini söylemek çok zordur (bk. Kartallıoğlu 2011c: 309-311). Metinde tespit edilen 40 örnekten 26'sı düz tabanlara, 14'ü yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ek, düz tabanlarda uyumsuzdur. Bu uyumsuzluk, Eski Türkiye Türkçesi uyumsuzluğuna devam etmektedir.

Metinde dudak uyumunu bozan örnekler şunlardır: *acizleniüp* (02a/02), *alup* (11b/08, 12b/10, 13b/01, 14b/11), *binüp* (10a/05, 13a/07), *bişirüp* (06a/02, 07a/09), *çagırup* (11b/10), *çeküp* (13a/03), *çıkup* (11b/01), *dagılıp* (04a/09), *geçüp* (03a/09), *geçirüp* (16b/03), *geyüp* (11b/02), *geydürüp* (07b/03), *girüp* (01b/04, 11b/01), *gösterüp* (11a/08), *iniüp* (12b/02, 14b/10), *iriüp* (11a/11), *idiüp* (03a/05, 03b/05, 09a/04, 10b/04, 11a/06, 16a/07), *kalkup* (05b/08, 07a/01, 08a/06, 08b/06), *kılıp* (11a/03), *salup* (08a/02), *şişüp* (07a/02), *uzadup* (06a/07), *üriniüp* (04b/01), *varup* (03b/07, 12b/02, 11a/11, 14b/10), *vedâlaşup* (15a/03, 16a/11), *virüp* (04b/05, 12b/05, 12b/11, 13a/10), *yakup* (03a/10), *yatup* (04a/09).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(y)Up}	26	14	12	28	-

3.2.2.1.10. {-Ur-}, {-Ir-}{-Ar-} (< ETT {-Ur-} // {-Ar-} < ET {-Ur-} // {-Ar-}) Faktitif Eki

Eski Türkçede bu ekin ünlüsü çoğunlukla /U/, seyrek olarak /A/, çok az da /I/'dır: *basur-*, *bütür-*, *ertür-*, *kiter-*, *ölür* vb. (Gabain 2000b: 60). Eski Türkiye Türkçesinde düz-geniş ek ünlüsü yine bazı eklerde kullanılmaya devam etmiş: *çıkâr-*, *gider-* vb., dar ek ünlülerinden ise dar-yuvarlak /U/ yaygınlık kazanmıştır: *arur-*, *bitür-*, *geçür-*, *içür-*, *toyur-*, *yitür* vb. (Timurtaş 1994: 116-117; Develi 1993: 46). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ekin uyum süreci başlamıştır. XVII. yüzyılda uyum oranı, XVI. yüzyıla göre daha düşüktür. XVIII. yüzyılda ise klasik imlayı yansıtan Arap harfli eserlerde ek, uyumsuz iken çeviriyazılı metinlerde uyumludur (bk. Kartallıoğlu 2011c: 313-318). Ek, bu yüzyılda uyuma bağlanmıştır. Metinde tespit edilen 3 örnekten 2'si düz tabanlara, 1'i yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ek, dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır.

Metinde geçen örnekler şunlardır: *çıkâralar* (05b/01), *çıkarmış* (09b/05), *çıkarmayınca* (10b/05), *doyura* (09a/09), *doyurmuşca* (09a/08), *geçirse* (10b/03), *geçirüp* (10b/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-Ur-}	-	1	1	-	-
{-Ir-}	1	-	1	-	-
{-Ar-}	1	-	1	-	-

3.2.2.1.11. {-(A)r}, {-(U)r}, {-(I)r} Geniş Zaman Ekleri

Eski Türkçede ekin yaygın kullanılan şekli *{-Ur}*; nadiren *{-Ar}*; çok az da olsa *{-Ir}* şeklindedir. Ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra *{-(y)Ur}*; nadiren de *{-r}* şeklinde gelir (Gabain: 1988: 80). Eski Türkiye Türkçesinde ekin *{-Ur}*, *{-Ar}* ve *{-r}* şekilleri görülmektedir. Eski Türkçe ile Eski Türkçe arasındaki en önemli fark, ekleşme sırasında ortaya çıkar. Eski Türkçede ünlü ile biten tabanlar genellikle *{-(y)Ur}* ekini almakla birlikte Eski Türkiye Türkçesinde *{-Ur}* ekindeki ünlünün yardımcı ünlü zannedilmesi sonucu ünlü ile biten tabanlara yalnızca *{-r}* eki getirilmiştir. Eski Türkçede seyrek olarak birkaç fiilde görülen *{-Ir}* şekli Eski Türkiye Türkçesinde tamamen yuvarlaklaşmıştır (Develi 1995: 92). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ek, düzensizlik safhasındadır. Tek heceli ve ünsüzle biten fiillerden sonra geniş zaman ekinin *{-Ar}* şekli gelmektedir. Düz tabanlardan sonra gelen *{-Ir}* şekli dudak uyumuna bağlanmıştır, ancak bağlanma oranı oldukça düşüktür. XVII. yüzyılda ek, Arap harfli metinlerde uyumsuzluk, çeviriyazılı metinlerde düzensizlik, konuşmayı yansıtan metinlerde geçiş safhasındadır. Özellikle Arap harfli metinlerde ekin *{-Ur}* şekli hâkimdir. XVIII. yüzyılda ek, Arap harfli metinlerde geçiş, çeviriyazılı metinlerde uyum safhasındadır. Ek, “ور” şeklinde yazılmasına rağmen düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı olarak okunmuştur. Kalıplaşmış imlânın kullanıldığı düşünülür. Bu durum dikkate alındığında ekin en geç XIX. yüzyılın başlarında dudak uyumuna bağlandığı kabul edilebilir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 318-335). Metinde ekin *{-Ur}*, *{-Ar}* ve *{-r}* şekilleri kullanılmıştır. Tespit edilen 21 örnekten 12'si düz tabanlara, 9'u yuvarlak tabanlara gelmiştir. Düz tabanlara gelen örneklerden bazılarında ekin yuvarlak ünlülü şekli kullanılmıştır.

{-(A)r} : Tespit edilen 6 örnekten 5'i düz tabana, 1'i yuvarlak tabana gelmiştir. Metindeki örnekler şunlardır: *çıkardı* (14b/11), *saçarlardı* (13b/03), *éderler* (01b/02), *girerler* (02b/02), *giderdi* (13a/10), *ider* (07b/08, 11a/10), *iderler* (05b/07), *tutarlar* (13a/08).

{-(U)r} : Tespit edilen 10 örnekten 4'ü düz tabana, 6'sı yuvarlak tabana gelmiştir. Metindeki örnekler şunlardır: *añılur* (02a/07), *añılurdu* (01b/07), *bilürsüz* (12a/03), *buyurursun* (04b/10), *dururlar* (12b/09, 14a/09, 14b/05), *gelür* (08a/06), *gelürlerdi* (01b/09), *getürebilürseñ* (05a/03), *kaşanurlar* (13b/10), *olursa* (10b/01), *oturur* (14b/08), *otururlar* (14a/10). Ek, düz tabanlı kelimelerde uyuma tabi olmamıştır.

{-(I)r} : Tespit edilen 5 örnekten 2'si düz tabana, 3'ü yuvarlak tabana gelmiştir. Metindeki örnekler şunlardır: *dir* (11a/09), *dirler* (01b/06 01b/08, 02a/05), *dirse* (10a/11, 10b/02), *eyler* (12b/07), *okurlar* (14b/06), *söylersiz* (04a/02), *yürürdi* (13b/04).

Metinde geçen dudak uyumunu bozulduğu örnekler şunlardır: *añılur* (02a/07), *añılurdu* (01b/07), *bilürsüz* (12a/03), *gelür* (08a/06), *gelürlerdi* (01b/09), *getürebilürseñ* (05a/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(A)r}	5	1	6	-	-
{-(U)r}	4	6	6	4	-
{-(I)r}	2	3	5	-	-

3.2.2.2. Eski Türkiye Türkçesinde Yuvarlak Ünlülü Olan Ekler

3.2.2.2.1. {-AIUm} (< ETT {-AIUm} < ET {-(A)Ilm}) Emir Kipi I. Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkçede ek ünlüsü daima düzdür. Ünlüyle biten fiil kök ve gövdelerine eklendiğinde önses ünlüleri düşer: *kabişalım, yanalım, yorulum, azmalım* vb. (Tekin 2000: 182). Eski Türkiye Türkçesinde dudaksı /m/ ünsüzünün tesiriyle dar-düz ek ünlüsü yuvarlaklaşmıştır: *bilelüm, dolduralum, içelüm, kılalum, soralum* (Timurtaş 1994: 182). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şöyledir: XVI. yüzyılda uyumsuzluk safhasındadır. Eski Türkiye Türkçesindeki şeklini genelde korumuştur. XVII. yüzyılda Arap harfli metinlerde geçiş, çeviriyazılı metinlerde ise düzensizlik safhasındadır. Uyumsuz örneklerin oranı, çeviriyazılı metinlerinden daha fazladır. XVIII. yüzyılda Arap harfli metinlerde geçiş safhasında, çeviriyazılı metinlerde uyum safhasındadır. Ek, büyük oranda uyuma bağlı olarak kullanılmıştır. Bu yüzyılın sonunda da ekin dudak uyumuna bağlandığı söylenebilir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 336-341). Metinde tespit edilen 2 örnek de düz tabana gelmiştir. Bu örneklerde ekin ünlüsü uyuma bağlı olarak düzleşmiştir. Eki uyumsuz örnekleri metinde bulunmamaktadır.

Metindeki örnekleri şunlardır: *getürelim* (02b/06), *girelim* (02b/06).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-AIUm}	2	-	2	-	-

3.2.2.2.2. {-dUk} (< ETT {-dUK} < ET {-t⁴ml⁴z}) Görülen Geçmiş Zaman I. Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkçede uyumlu görülen ekin morfolojik olarak değişimine tesir eden {-DUK} partisip ekinin, analogi yoluyla ek ünlüsünün yuvarlaklaşmasında etkili olduğu düşünülür (Timurtaş 1994: 35). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şu şekildedir: XVI. yüzyılda düzensizlik safhasındadır. Düz tabandan sonra uyumlu şekilleri görülmekle birlikte bu oran oldukça düşüktür. XVII. yüzyılda geçiş safhasındadır. Ek, her ne kadar çeviriyazılı metinler ve bazı Arap harfli metinlerde yuvarlak ünlülü olsa da Seyahatname'de ve diğer eserlerde uyum oranı yüksektir. Dolayısıyla uyum oranı, uyumsuzluk oranının önüne geçmiştir. XVIII. yüzyılda ek, geçiş safhasını tamamlayarak uyum safhasına geçmiştir. Yüzyılın genelinde uyumun hâkim olduğu görülür (bk. Kartallıoğlu 2011c: 351-356). Metinde 1 örnek tespit edilmiştir. Ek, düz tabana geldiği için ekin uyumu hakkında herhangi bir yorum yapmak güçtür.

Metindeki örnek şöyledir: *geldik* (04b/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-dUk}	1	-	1	-	-

3.2.2.2.3. {-dUm} (< ETT {-dUm} < ET {-dI⁴m}) Görülen Geçmiş Zaman I. Teklik Şahıs Eki

Eski Türkçesinde ek ünlüsü uyumludur: *anuntum, irintürdüm* vb. Eski Türkiye Türkçesinde dudaksı /m/ fonemi sebebiyle yuvarlaklaşmış, U sınıfı ekler arasına geçmiştir (Develi 1995: 83). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ek, düzensizlik safhasındadır. Eski Türkiye Türkçesindeki durumunu korumaktadır, ancak ekin düz ünlülü şekilleri de ortaya çıkmıştır, XVII. yüzyılda ek, geçiş safhasındadır ve uyuma girmek üzeredir. XVIII. yüzyılda ek, kelime tabanındaki ünlüye uyumlu olarak kullanılmıştır. Bu durumda ekin bu yüzyılda uyuma bağlandığı söylenebilir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 367-373). Metinde sadece 1 örnek tespit edilmiştir. Ek, yuvarlak tabana gelmiştir. Düz tabana gelen örneğe rastlanılmadığı ve örnek sayısı yeterli olmadığı için ekin uyumu hakkında bir sonuca varmak güçtür.

Metindeki örnek şöyledir: *gördüm* (02a/07).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-dUm}	-	1	1	-	-

3.2.2.2.4. {-dUñ} (< ETT {-dUñ} < ET {-dI⁴ñ}) Görülen geçmiş Zaman II. Teklik Şahıs Eki

Eski Türkçede uyuma tabidir: *boltuñ, bultuñ, yägädiñ* vb. (Gabain 2000b: 80). Eski Türkiye Türkçesinde artdamaksı /ñ/ etkisiyle yuvarlaklaştığı tespit edilmiştir: *bildüñ, añladuñ, kıldurduñ* vb. (Gülsevin 1997: 89). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şu şekildedir: XVI. yüzyılda düzensizlik safhasındadır. Eski Türkiye

Türkçesindeki yuvarlak ünlülü şeklini korumuştur, fakat ekin düz tabanlardan sonra ilk uyumlu şekli de yine bu yüzyılda görülmüştür. XVII. yüzyılda ek, geçiş safhasındadır. Büyük oranda uyuma bağlı olarak kullanılmıştır. XVIII. yüzyılda ek, geçiş safhasındadır. Arap harfli metinlerde büyük oranda, çeviri yazılı metinlerde ise tamamen uyuma bağlıdır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 367-373). Metinde tespit edilen 1 örnek düz tabana gelmiştir. Ek, örnekte uyuma bağlıdır. Ancak yeterli örnek olmadığı için uyum hakkında kesin bir şey söylemek güçtür.

Metinde tespit edilen örnek şudur: *yediñ* (07a/04).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-dUñ}	1	-	1	-	-

3.2.2.2.5. {-dUñUz} (< ETT {-dUñUz} < ET {-tI⁴ñI⁴z}) Görülen Geçmiş Zaman II. Çokluk Şahıs Eki

Ek ünlüsü, Eski Türkçede uyuma bağlıdır: *sakinmayyuk mu ardiñiz* vb. (Gabain 2000b: 81). Eski Türkiye Türkçesinde yine artdamaksı /ñ/ tesiriyle yuvarlaklaşmıştır (Develi 1995: 85). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ek, düzensizlik safhasındadır. Eski Türkiye Türkçesindeki genelde yuvarlak ünlülü şeklini korumaktadır. Bunun yanında ekin ilk parçası olan zaman ekinin uyuma oranı, ikinci parçası olan şahıs ekine göre daha yüksek olduğu görülür. XVII. yüzyılda geçiş safhasındadır. Düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı olarak kullanıma oranı yüksektir. XVIII. yüzyılda Arap harfli metinlerde ek, geçiş safhasında; çeviri yazılı metinlerde ise uyum safhasındadır. (bk. Kartallıoğlu 2011c: 378-383). Bu bilgilerin ışığında ekin bu yüzyılda uyuma tabi olduğu söylenebilir. Metinde sadece 1 örnekte görülür. Ek, yuvarlak tabana gelmiştir ve uyumsuzdur. Yeterli örnek olmadığı için ekin uyuma bağlılığı konusunda kesin bir şey söylemek güç olmakla beraber uyumsuzluğun devam ettiği söylenebilir.

Metindeki örnek şöyledir: *getürdiñiz* (04a/01).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-dUñUz}	-	1	-	1	-

3.2.2.2.6. {+IU} (< ETT {+IU} < ET {+II⁴G}) İsimden İsim yapma Eki

Eski Türkçede {+II⁴g} şeklinde olan ek, bir şeyle teşhiz olmayı bildirir; genelde sıfat yapar. Ekin bu devrede dudak uyumuna bağlı olarak kullanıldığı görülür: *ilig, tınlıg, ağılık, adgırlık, suwluq, yüzlüg* vb. (Gabain 2000b: 44). Eski Türkiye Türkçesinde ise ekin ünlüsü yuvarlaklaşmış ve uyuma aykırı düşmüştür. Ekteki yuvarlaklaşma /g/ ünsüzünün tesiriyle olmuştur: *adlu, ayaklu, tatlu, uslu, yazuklu, sevgülü* vb. (Gülsevin 1997: 118). Osmanlı Türkçesinde ekin durumunu oldukça karışiktir. Zira ekin kullanıldığı Arap harfli metinler ile çeviri yazılı metinler arasında büyük farklılıklar görülür. Yavuz Kartallıoğlu, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Arap harfli metinlerde farklı sonuçlara ulaşılsa da Harsany, Viguier, Carbognano ve Seyahatname'den yola çıkarak {+IU} ekinin XVII. yüzyılda geçiş safhasında bulunduğunu, XVIII. yüzyılda ise dudak uyumuna bağlandığını söylemek mümkündür.*” (Kartallıoğlu 2011c: 397). Dolayısıyla ek, XVIII. yüzyılda uyuma girmiştir. Metinde 6 örnekte tespit edilmiştir: *altunlu, bellü, dürlü, egerlü, gizlü, kılıçlı*. Bu örneklerden 4'ü düz tabana, 2'si yuvarlak tabana gelmiştir. Yuvarlak tabana gelen ekin ünlüsü, genelde yuvarlak ünlülüdür. Örneklerden sadece 1'i düz ünlülüdür: *kılıçlı* (14a/09). Eski Türkiye Türkçesindeki imlanın devamı olarak görülebilir. Metinde dudak uyumunu bozan örnekler şunlardır: *bellü* (14a/09), *egerlü* (13a/03, 13a/06), *gizlü* (07a/09).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+IU}	4	2	3	3	-

3.2.2.2.7. {+(n)Uñ} (< ETT {+(n)Uñ} < ET {+(n)Uñ}) İlgi Hâli Eki

Eski Türkçe devresinde bu ekin ünlüsü, dudak uyumuna tabidir: *iligniñ, tonuñ, monçukuñ, alkuñuñ* vb. (Gabain 2000b: 63) Eski Türkiye Türkçesinde ise sürekli yuvarlaktır. Bu yuvarlaklaşma /ñ/ tesiriyle olmuştur: *cengüñ, işüñ, olanlaruñ, anuñ* vb. (Timurtaş 1994: 34). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda bir taraftan ekin düz tabanlardan sonra uyumlu şekilleri bir taraftan yuvarlak tabanlardan sonra uyumsuz şekilleri görülmeye başlar. Ters uyumsuzlukların başladığı bu yüzyılda ek, düzensizlik safhasındadır. XVII. yüzyılda ek, düzensizlik safhasının sonlarındadır. XVIII. yüzyılda ek uyuma bağlanmıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 398-409). Bu durum, ekin XVII. yüzyılın ikinci yarısında veya sonunda geçiş safhasını aştığını gösterir. Metinde tespit edilen 27 örnekte 26'sı düz tabana 1'i yuvarlak tabana gelmiştir. Ek, düz tabanlarda genelde uyuma bağlıdır, ancak uyumsuz olduğu örnekler de vardır.

Metinde dudak uyumunun bozulduğu örnekler şunlardır: *ayagınıñ* (05b/09), *çerinüñ* (13b/09), *elinüñ* (05b/09), *resûlinüñ* (13a/01, 13b/03), *Taîrınıñ* (4b/10).

Metinde iki şekilli örnekler de mevcuttur: *avratıñ* (08a/10, 08b/02, 09a/03, 10a/03, 10b/11), *avratunuñ* (05b/09), *hazretiniñ* (15b/10, 16b/04, 16b/06), *hazretiniñ* (13a/11, 14b/11, 15a/08), *hazretleriniñ* (14a/01, 15b/08), *eriñ* (05a/02), *erleriñ* (07b/04), *eriniñ* (05b/02, 05b/04, 05b/07, 05b/11, 06a/01, 06a/04, 06a/07, 06a/10, 06b/06, 06b/08, 06b/10, 07a/01, 07b/01, 07b/09, 08a/11, 08b/06, 08b/08, 08b/11, 09a/02, 09a/07, 09b/03, 09b/05, 10a/01, 10a/06, 10b/11), *kızınıñ* (16a/10), *kızınıñ* (02b/09, 09b/06). Bu durum, ekin büyük ölçüde dudak uyumuna doğru bir gelişme gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{+(n)Uñ}	26	1	22	5	4

3.2.2.2.8. {+sUz} (< ETT {+sUz} < {ET} {+sI⁴z}) İsimden isim Yapma Eki

Bu ek, {+II} ekinin olumsuzudur. Eski Türkçede uyumuna bağlı görünmektedir: *agısız, biligsiz, igsez, körksüz, ögsüz, yoksuz* vb. (Gabain 2000b: 48). Eski Türkçede dudak uyumuna bağlı olan bu ekin Eski Türkiye Türkçesinde {+sXz} > {+sUz} gelişmesini göstermesi ve uyum dışına çıkması {+IU} ekine andırma sebebiyledir (Develi 1995: 103). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ek, düzensizlik safhasındadır. Ekin yuvarlak tabanlardan sonra düz ünlülü şekilleri görülmeye başlar. XVII. yüzyılda ek, geçiş safhasındadır. Yüzyılın sonlarında daha çok ekin düz ünlülü şekli hâkimdir. XVIII. yüzyılın ortalarında ekin yuvarlak tabanlardan sonra düz ünlülü şeklinin kullanım oranı yüksektir. Yüzyılın sonunda ekin düz tabandan sonra gelen düz ünlülü şeklin kullanımı artmış; ters uyumsuzluklar azalmış; ek hem yuvarlak tabanlardan hem de düz tabanlardan sonra tamamen uyuma bağlanmıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 410-419). Metinde tespit edilen 10 örnekten 8'i düz tabanlara, 2'si yuvarlak tabanlara gelmiştir. Ekle ilgili olarak uyumsuz örnek yoktur. Düz tabanlara dudak uyumuna tabi olduğu görülür. Metinde bu ekin kullanıldığı örnekler şunlardır: *ayaksız* (07a/03), *dilsiz* (06b/11), *ersiz* (08b/04), *hesâbsız* (11a/01), *hisâbsız* (08a/08, 10a/05, 10b/09), *suâlsiz* (08a/08), *elsiz* (07a/03), *izinsiz* (07a/07), *destursuz* (06b/05, 15b/05), *susuz* (07a/10).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{+sUz}	8	2	10	-	-

3.2.2.2.9. {-U} (< ETT {-U} < ET {-I⁴G}) Fiilden isim Yapma Eki

Eski Türkçede biri fiilden isim, diğeri sıfat yapan iki ayrı yapım eki vardır: *tapıg, sürüg, bilig* gibi kelimeler fiilden isim; *sewig, arıg, batıg* gibi kelimeler fiilden sıfatlıdır (Gabain 2000b: 51, 56). Bunlar Batı Türkçesine geçişte /G/ seslerinin düşmesiyle yuvarlaklaşmış, /U/ şeklini almıştır: *aru, ayru, bilü, kapu, kısı, ölü, saçu, sevü, yapu* (Timurtaş: 1994: 80-81; Develi 1995: 119). XVI. yüzyılda ek, geçiş safhasındadır. Eski Türkiye Türkçesinde bulunmayan düz şekiller bu yüzyılda görülmeye başlar. XVII. yüzyılda ek, Arap harfli metinlerde düzensizlik safhasındadır. Bu yüzyılda ekin {-I} şeklinin düz tabanlara oranla, yuvarlak tabanlardan sonra daha fazla kullanılması dikkat çekicidir. XVIII. yüzyılda ise Arap harfli metinlerde geçiş safhasından ileriye gidemeyen ek, çeviri yazılı metinlerinde uyuma bağlıdır. Ekin uyumsuz şekillerine, XIX. yüzyıl metinlerinde de rastlanmaktadır. Bu durum, imlanın kalıplaşması ile açıklanabilir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 421-426). Bu bilgiler ışığında, ekin XVIII. yüzyılda uyuma girdiği ancak kalıplaşmış imlanın tesiriyle Arap harfli metinlere uyumlu şekillerin yansıtılmadığı söylenebilir. Metinde, 6 örnek tespit edilmiştir: *dolu, kapu, karşı, koku, tabu, tolu*. Bu örneklerden 3'ü düz tabana, 3'ü yuvarlak tabana gelmiştir. Ekin düz tabana gelen örnekleri uyumsuzdur.

Metindeki uyumu bozan örnekler şunlardır: *kapu* (12a/07), *karşı* (05/11, 05a/08, 06a/07, 08a/07, 09b/03, 14b/10), *karşudan* (05a/07), *karşusuna* (03b/10), *karşusunda* (14b/06), *tabu* (13a/01).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{-U}	3	3	3	3	-

3.2.2.2.10. {+(U)m} (< ETT {+(U)m} < ET {+(I⁴m}) I. Tekil Şahıs İyelik Eki

Eski Türkçede ünsüzle biten tabanlardan sonra ekin bağlama ünlüsü uyumludur: *uluşumka, kılınçım, yılmıma* vb. (Gabain 2000b: 71). Eski Türkiye Türkçesinde ise ekin bağlama ünlüsünün, /m/ dudak ses biriminin tesiriyle yuvarlaklaştığı görülür: *başuma, canum, katumda, gözlerüm, ömrüm* vb. (Timurtaş 1994: 64). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir:

Metinde düz tabana gelen 5 örnek tespit edilmiştir. Ek, dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır. Metindeki örnekler şunlardır: *atam* (15b/06), *avratım* (04b/10), *avratımdan* (10a/11, 10b/02), *mâlım* (07a/04), *sultânım* (02b/02, 02b/06, 03b/09), *sultânımı* (12b/07), *ümmetimdir* (10b/09).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli

{+(I ⁴)m}	5	-	5	-	-
-----------------------	---	---	---	---	---

3.2.2.2.11. {+(U)mUz} (< ETT {+(U)mUz} < ET {+(I⁴)mIz}) I. Çokluk Şahıs İyelik Eki

Eski Türkçede ek dudak uyumuna bağlıdır. Düz ünlü tabanlardan sonra yardımcı ünlünün dar-düz ünlü olduğu görülür, n ağzında ise a/e'dir. Yuvarlak ünlü tabanlardan sonra ünlü çoğunlukla yuvarlaktır: *apamuz, elimiz, eçümüz, törömüz* vb. (Tekin 2000: 104). Eski Türkiye Türkçesinde yine dudak ünsüzü /m/'nin tesiriyle ek hep yuvarlak görülür: *ayşümüz, ulduzumuz, içümüz, ömrümüz* vb. (Timurtaş 1994: 65). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde, ek ünlüsü düzensizlik safhasının başlarında, ekin yardımcı ünlüsü ise geçiş safhasındadır. Ekin yardımcı ünlüsünde uyum oranı yüksektir. XVII. yüzyıldaki çeviriyazılı metinlerinde ek, farklı safhalar sergilemektedir. Mesela ekin ünlüsü; Molino'da uyum, Meninski'de uyumsuzluk safhasındadır. Seyahatname ise uyum bakımından çeviriyazılı metinlerden çok ileridedir. Büyük oranda ekin ünlüleri uyumunu tamamlamıştır. Bu duruma istinaden ekin uyumu konusunda şu sonuca varmak mümkündür. Ekin yardımcı ünlüsü bu yüzyılda dudak uyumuna bağlıdır, ek ünlüsü ise geçiş safhasının sonundadır. XVIII. yüzyıldaki hem Arap harfli metinler hem de çeviriyazılı metinlerde ek, dudak uyumuna bağlanmıştır, ancak bu gelişim yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 437-450). Metinde 3 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerden 2'sinde ekin bağlantı ünlüsü yuvarlak ünlüdür. Dolayısıyla bunlarda uyum bozulmuştur.

Metindeki uyuma tabi olmayan örnekler şunlardır: *ikimüz* (11a/09), *şefi'ümüz* (02b/03).

Uyuma bağlı olarak bağlantı ünlüsü düz ünlü olan örnek ise şöyledir: *selâmımız* (11a/05).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{+(U)mUz}	1	2	1	2	-

3.2.2.2.12. {+(U)n̄} (< ETT {+(U)n̄} < ET {+(I⁴)n̄}) II. Teklik Şahıs İyelik Eki

Eski Türkçede ekin, I. teklik şahıs ekinde olduğu gibi ekin bağlama ünlüsü uyuma tabidir: *kaniñ, iliñ, oğluñ, yoguñ* vb. (Tekin 2000: 104) Eski Türkiye Türkçesinde de yardımcı ünlünün /n̄/ etkisiyle yuvarlaklaştığı tespit edilir: *adlıñ, dişüñ, yoldaşuñ, sözlerüñ* vb. (Timurtaş 1994: 64). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ek, düzensizlik safhasındadır. Eski Türkiye Türkçesindeki şeklini büyük ölçüde korumaktadır. XVII. yüzyılda ek, geçiş safhasındadır. Ekin düz tabandan sonra uyumlu şekillerinin kullanımı yüksek olmakla birlikte yuvarlak tabandan sonra düz şekillerinin kullanımı da söz konusudur. XVIII. yüzyılda ek, dudak uyumuna bağlandığı halde XIX. yüzyıl metinlerinin bazılarında uyumsuzluk devam etmektedir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 451-458). Metinde 2 örnek tespit edilmiştir. Ekin düz tabana geldiği ve uyuma bağlı olarak kullanıldığı örnekler şunlardır: *ataññ* (15b/07), *karavaşñ* (15b/04), *karavaşlarıñ* (15b/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{+(U)n̄}	2	-	2	-	-

3.2.2.2.13. {+(U)n̄Uz} (< ETT {+(U)n̄Uz} < ET {+(I⁴)n̄Iz}) II. Çokluk Şahıs İyelik Eki

Eski Türkçede ekin dudak uyumuna bağlı olduğu görülür: *törüñüz, özüñüz, arkaşñız* vb. (Gabain 2000b: 71). Eski Türkiye Türkçesinde art damak ünsüzü /n̄/ etkisiyle ve bilhassa I. şahıs ekine benzemek suretiyle olmuştur (Timurtaş 1994: 33). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: Ek ünlüsü ve ekin yardımcı ünlüsü, XVI.-XVII. yüzyılda hem Arap harfli metinlerde hem de çeviriyazılı metinlerde düzensizlik, uyumsuzluk vb. farklı safhalardan geçer. Ancak XVIII. yüzyıldaki çeviriyazılı metinlerde her iki ünlü de uyuma bağlı olarak kullanılır. Yine bu yüzyılda Arap harfli metinlerde ek ünlüsü düzensizlik gösterirken ekin yardımcı ünlüsü uyuma tabi olur. XVIII. yüzyılda görülen bu düzensizlik safhası, ek ünlüsü için bir gerileme olarak düşünülebilir. Bunun sebebi, bazı eklerde de görüldüğü gibi ekin imlasi ile ilgilidir. Yoksa ekin dudak uyumu süreci devam etmektedir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 467-478). Metinde tespit edilen 2 örnek de düz tabana gelmiştir. Ekin bağlantı ünlüsü örneklerden 1'inde düz 1'inde yuvarlak ünlüdür.

Dudak uyumunu bozan örnek şudur: *helâlñüz* (15a/10).

Uyuma tabi olan örnek ise şöyledir: *avratlarıñızdan* (10a/10). Yeterli örnek olmaması sebebiyle bu ekin gelişimi hakkında yorum yapmak oldukça güçtür.

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{+(I ⁴)n̄Uz}	1	1	1	1	-

3.2.2.2.14. {-(U)ñ(Uz)} (< ETT {-(U)ñ(Uz)} < ET {-(I⁴)ñ}) Emir Kipi II. Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkçede ekin yardımcı ünlüsü kök ünlüsüne tabidir: *barın, eşidin, olurun, unama* vb. (Gabain 2000b: 79). Eski Türkiye Türkçesinde artdamaksı /ñ/ tesiriyle ekin yardımcı ünlüsü yuvarlaklaşmıştır: *dinlen, soruñ, eydüñ* vb. (Timurtaş 1994: 130). Osmanlı Türkçesinde ekin gelişimi şu şekildedir: XV. yüzyılda {-(U)ñ}, {-(U)ñUz} düzensizlik safhasındadır; ancak {-(U)ñUz} şeklinin önündeki yardımcı ünlü geçiş safhasındadır. XVII. yüzyılda {-(U)ñ} şekli geçiş, {-(U)ñUz} şekli de düzensizlik safhasında olmakla birlikte yardımcı sesinin dudak uyumuna bağlanmak üzere olduğu görülür. XVIII. yüzyılda Arap harfli metinlerde emir ekinin {-(U)ñ} şekli geçiş safhasında, {-(U)ñUz} şekli uyumsuzluk safhasındadır. Çeviri yazılı metinlerde ise ek, dudak uyumuna bağlanmıştır (Kartallıoğlu 2011c: 459-467). Metinde tespit edilen 6 örnekten 4'ü yuvarlak tabana, 2'si düz tabana gelmiştir: *buyuruñ* (03b/10, 03b/11, 05a/05, 12b/06), *eyleñ* (03b/11, 04a/01, 12a/02), *getürüñ* (12a/02), *konuñ* (03b/11), *varıñ* (11b/11).

Düz tabana gelen eklerden sadece 1'i uyumsuzdur: *virüñ* (04a/01).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(U)ñ}	2	4	5	1	-

3.2.2.2.15. {-ArAk} Zarf-Fiil Eki

Ek, {-E}/{-U} zarf-fiili ile {+rAk} ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Eski Türkiye Türkçesinde ekin {- (y)IrAk} şekli de vardır, ancak fazla işlek değildir (Gülsevin 1997: 131). XIV. yüzyıl metinlerinde seyrek olarak geçen {-ArAk}, {-E}/{-U} zarf-fiilinin işleyişinin daralmasıyla onun yerini almıştır (Develi 1995: 92). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyıldaki Arap harfli metinlerde ek, daima yuvarlak ünlüdür. Bu yüzyıldaki metinlerde, {-ArAk} eki de vardır. XVII.-XVIII. yüzyıllardaki Arap harfli metinlerde bu ek, yerini {-ArAk} şekline bırakmıştır. Çeviri yazılı metinlerde de yine ek {-ArAk} şeklindedir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 479). Metinde 2 örnek tespit edilmiştir. Ekler uyuma bağlı olarak kullanılmıştır.

Metinde geçen örnekler şunlardır: *okuyarak* (13a/05), *iterek* (06a/04).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-ArAk}	-	2	2	-	-

3.2.3. X Sınıfı Ekler

3.2.3.1. {-AyIm}, {-AyIn} (< ETT {-AyIm} // {-AyIn} < ET {-AyIn} // {-Ayn} // {-yIn}) I. Teklik Şahıs Emir Kipi

Eski Türkçede {-AyIn}, {-Ayn}; ünlü ile biten fiil tabanlarından sonra {-yIn} şeklindedir: *bolayın, ayayın, tileyin, olurayın* vb. (Gabain 2000b: 79). Eski Türkiye Türkçesinde ek, {-AyIn}, {-AyIm} şekillerindedir: *yazayım, yiyeyim, gireyim; çeyneyem; kıluyum* (Gülsevin 1997: 107). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI. yüzyılda ekin her iki şekli de uyuma bağlıdır. Ekin {-AyIm} şekli diğer şekli olan {-AyIn}'a göre daha fazla kullanılmıştır. XVII. yüzyıldaki metinlerin tamamında ek, dudak uyumuna bağlıdır ve ekin {-AyIm} şekli hâkim şekil konumundadır. XVIII. yüzyılda ek, dudak uyumuna bağlıdır. Ekteki {-AyIn} < {-AyIm} değişimi gerçekleşmiştir (bk. Kartallıoğlu 2011c: 488-491). Metinde 5 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 4'ü düz tabana, 1'i yuvarlak tabana gelmiştir. Ek, dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır.

Metindeki örnekleri şunlardır: *göreyim* (02b/08), *görmeyim* (08a/03), *ideyim* (03b/08), *varayım* (02b/07, 02b/08), *varayım mı* (04b/11), *vireyim* (03b/07)

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-AyIm}	4	1	5	-	-

3.2.3.2. {+(I)I} (< ETT {+(I)I} < ET {+(I⁴)I}) İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede ekin yardımcı ünlüsü dudak uyumuna bağlıdır: *yaşıl, kızıl* (Gabain 2000b: 47). Eski Türkiye Türkçesinde de uyumludur: *kızıl, yaşıl* (Gülsevin 1997: 117). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVII. yüzyılda ekin çeviri yazılı metinlerde daha çok yansıma kelimelerde vardır. Bunlar, dudak uyumuna bağlıdır. XVIII. yüzyılda dudak uyumuna bağlı olarak kullanılan ek, Osmanlı Türkçesi devri metinlerinde daima uyumludur (Kartallıoğlu 2011c: 493). Metinde tespit edilen 1 örnek düz tabana gelmiştir ve dudak uyumuna

bağlıdır. Metinde yeterli sayıda örnek bulunmadığı için ekin uyumu konusunda herhangi bir yorum yapmak güçtür. Metindeki örnek şudur: *kıızıl* (03a/08, 11b/01, 14a/03, 15b/11)

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+(I)l}	1	-	1	-	-

3.2.3.3. {-(I)m} (< ETT {-(I⁴)m} < ET {-(I⁴)m}) Fiilden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede ek, dudak uyumuna bağlıdır: *talım, kedim, tuğum, istem* (Gabain 2000b: 53). Eski Türkiye Türkçesinde de ek uyuma bağlı olarak kullanılmıştır: *adım, bakım, içim, tadım; ölüm, toyum* vb. (Gülsevin 1997: 135). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: Eski Türkiye ve Eski Türkiye Türkçesinde daima uyumlu olan ek, XVI. ve XVII. yüzyıllarda yuvarlaklaşma eğilimindedir, ancak ekin bu eğilimi XVIII. yüzyılın başında sona ermiştir. Ek, bu yüzyılın başında uyuma bağlanmıştır. XIX. yüzyıl gramerleri ekin düz tabanlardan sonra uyuma girdiğini gösterir. Metinde tespit edilen 1 örnek, düz tabana gelmiştir ve uyuma bağlı olarak kullanılmıştır. Metindeki örnek şudur: *adımıña* (08a/07).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-(I)m}	1	-	1	-	-

3.2.3.4. {-(I)n} (< ETT {-(I⁴)n} < ET {-(I⁴)n}) Fiilden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede ek, uyuma bağlıdır: *tütün, tirin, tüğün, yalın* (Gabain 2000b: 54). Eski Türkiye Türkçesinde de ek uyumludur: *ekin, düütün, düğün* (Timurtaş 1994: 80). Osmanlı Türkçesinde ekin durumu şöyledir: XVI.-XVIII. yüzyıllarda ek, dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır, sadece *şatun* kelimesinin uyuma aykırı kullanıldığı görülür. Bu kelime ancak XX. yüzyılda uyuma bağlanmıştır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 497-498). Metinde tespit edilen 3 örnek de yuvarlak tabana gelmiştir: *düğünler* (16a/08), *düzün* (11b/02), *tutunlar* (06a/01). Metinde dudak uyumuna bağlı olmayan örnek şudur: *düzün* (11b/02).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+(I)n}	-	3	2	1	-

3.2.3.5. {+(I)m} I. Teklik Şahıs Eki

Eski Türkçede şahıs zamirli çekim görülür: *kazganur men, tüşüyük men* vb. (Gabain 2000b: 80-81). Bu ekin gelişimi; ben / men > -van / -ven > -an / -en > -ın / -in, -ım şeklindedir (Ergin 2004b: 268). Eski Türkiye Türkçesinde yaygın olarak {+vAn}, {+vAnIn}, {+vAm}, {+In}, {+Am} ekleri, I. teklik şahıs ifade etmek üzere kullanılmıştır: *dilerven, ulaşurvanın, istervem, dutarın, severem* (Gülsevin 1997: 92). Osmanlı Türkçesinde ise I. teklik şahıs için {+vAn}, {+In}, {+Im}, {+Am} eklerinin kullanıldığı görülür (Kartallıoğlu 2011c: 499). Metinde bu eklerden sadece {+Am} ve {+Im} ekleri kullanılmıştır.

{+Am} : Eski Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan eklerden biridir. Osmanlı Türkçesinde bir müddet kullanıldıktan sonra ünlüsü dar ünlüye dönüşmüştür. XVII. yüzyılda yaygın olarak kullanılan bu ek, XVIII. yüzyılda da bu şekilde kullanımına devam etmiştir. Bununla birlikte metinlerde ekin dar ünlülü şekline de rastlanır. XIX. yüzyıla ait metinlerde de ikili kullanımlar vardır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 500-501). Metinde tespit edilen sadece 1 örnek vardır. Bu örnekte ek, öğrenilen geçmiş zamandan sonra kullanılmıştır: *görmemişem* (08a/03).

{+Im} : XVI. ve XVII. yüzyılda çoğunlukla yuvarlak ünlülüdür. Ekin kısmen de olsa düz ünlülü şekilleri de kullanılmıştır. XVIII. yüzyılda ise ekin bağlama ünlüsü daima düz ünlülüdür ve uyuma bağlıdır. Metinde tespit edilen 2 örnek de düz tabana gelmiştir. Yuvarlak tabana gelen örnekleri metinde bulunmadığı için ekin dudak uyumuna bağlı olarak kullanışı konusunda yorum yapmak güçtür.

Metinde geçen örnekler şunlardır: *görmeyim* (08a/03), *söyleyim* (08a/05).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-Am}	1	-	1	-	-
{-Im}	2	-	2	-	-

3.2.3.6. {+sIn} II. Teklik Şahıs Eki

Sen şahıs zamirinden gelişen bu ek, Eski Türkiye Türkçesinde zamanla ekleşerek {+sIn} şekline girmiş, daha sonra {+n̄} ikinci şahıs iyelik ekine andırma yoluyla {+sIn̄} şekilleri ortaya çıkmıştır (Develi 1995: 80). Osmanlı

Türkçesinde ekin durumu şu şekildedir. XVI. yüzyılda Eski Türkiye Türkçesindeki şeklini devam ettirmektedir. XVII. yüzyılda uyumsuzdur. XVIII. yüzyılda ekin dudak uyumuna bağlılığı Arap harfli metinlerde geçiş safhasındadır. Çeviriyazılı metinlerde ise ek, uyum safhasını tamamlamıştır. Metinde tespit edilen 2 örnekten 1'i düz tabana, 1'iyuvarlak tabana gelmiştir. Örnekler uyuma bağlıdır. Metindeki örnekler şöyledir: *buyurursuñ* (04b/10), *dileyesin* (11a/06).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+sIn}	1	1	2	-	-

3.2.3.7. {-vUz} I. Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkiye Türkçesinde I. çokluk şahıs için {-Uz}, {-vUz} (< biz) ekleri kullanılmıştır (Özkan 2000: 135). Eski Türkiye Türkçesi ile Osmanlıca'nın ilk devirlerinde daima yuvarlak vokalli olmuş, Osmanlıca içinde vokal uyumuna bağlanarak bugünkü şekilleri ortaya çıkmıştır (Ergin 2004b: 285). Ekin {-Uz} şekli öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman ve gelecek zaman çekimlerinde kullanılır (Timurtaş 1994: 302, 304, 313). Metinde tespit edilen 1 örnek yuvarlak tabana gelmiştir. Ekin düz tabanlara gelen örnekleri bulunamadığından dudak uyumu açısından gelişimini izah etmek güçtür. Metinde rastlanılan 1 örnek şudur: *olavuz* (04a/08).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{-vUz}	-	1	-	1	-

3.2.3.8. {+sIz} II. Çokluk Şahıs Eki

Siz zamirinden inkişaf eden bu ekin ünlüsü, Eski Türkiye Türkçesinde daima düzdür: *düzesiz*, *anasız*, *işidesiz* (Timurtaş 1994: 39). Osmanlı Türkçesindeki gelişimi şöyledir: XVI. yüzyılda düz ünlülü olarak kullanılmaya devam eder. XVII. yüzyılda düz ünlülü şeklinin yanında yuvarlak ünlülü şekli de kullanılır. XVIII. yüzyılda Arap harfli metinlerde düzensizlik, çeviriyazılı metinlerde uyum safhasındadır (bk. Kartallıoğlu 2011c: 518-521). Metinde tespit edilen 3 örnekten 2'si düz tabana, 1'i yuvarlak tabana gelmiştir. Yuvarlak tabana gelen ek uyuma bağlı değildir.

Düz tabana gelen örnekler şunlardır: *söylersiz* (04a/02), *varasız* (11a/05). Yuvarlak tabana gelen örnek şöyledir: *bilürsiz* (12a/03).

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
{+sIz}	2	1	2	1	-

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Eski Türkiye Türkçesi devresinde hemen hemen varlığından söz edilmeyen dudak uyumunun, Klasik Osmanlıca devresinin ilk yarısından başlayarak zamanla gelişip yaygınlaşıp XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında sağlam bir kural haline geldiği bilinmektedir.

Yeni Osmanlıca devresine ait olan bu metinde tespit edilen bazı eklerin kullanıma dair yeterli sayıda örnek olmadığı için eklerin fonetik gelişimi ile ilgili herhangi bir yorum yapılamamıştır. Daha ziyade örneklerine sık ve fazlaca rastlanılan ekler üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Buna göre Eski Türkiye Türkçesi devirlerinde uyuma bağlı olarak kullanılmayan eklerin çoğu, metinde uyumlu bir şekilde kullanılmıştır. Bu verilerden hareketle bu eklerin dudak uyum sürecini tamamladığı söylenebilir. Bunun yanında metinde dudak uyumunu bozan ve Eski Türkiye Türkçesindeki yuvarlak ya da düz şekliyle kullanımına devam eden örnekler de rastlanmıştır. Kanaatimizce bunun iki sebebi olabilir: İlki üzerinde çalışma yapılan metnin, müellif nüshasından birkaç asır sonra kaleme alınması, diğeri müstensihinin zaman zaman halk ağzını metne yansıtmasıdır.

Metinde tespit edilen örnekler, kelime ve ekler şeklinde iki aşamalı değerlendirilmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir:

Sonuç 1 : Metinde dudak uyumunu bozan 17 kelime mevcuttur. Bu kelimeler ve bunların kullanım sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

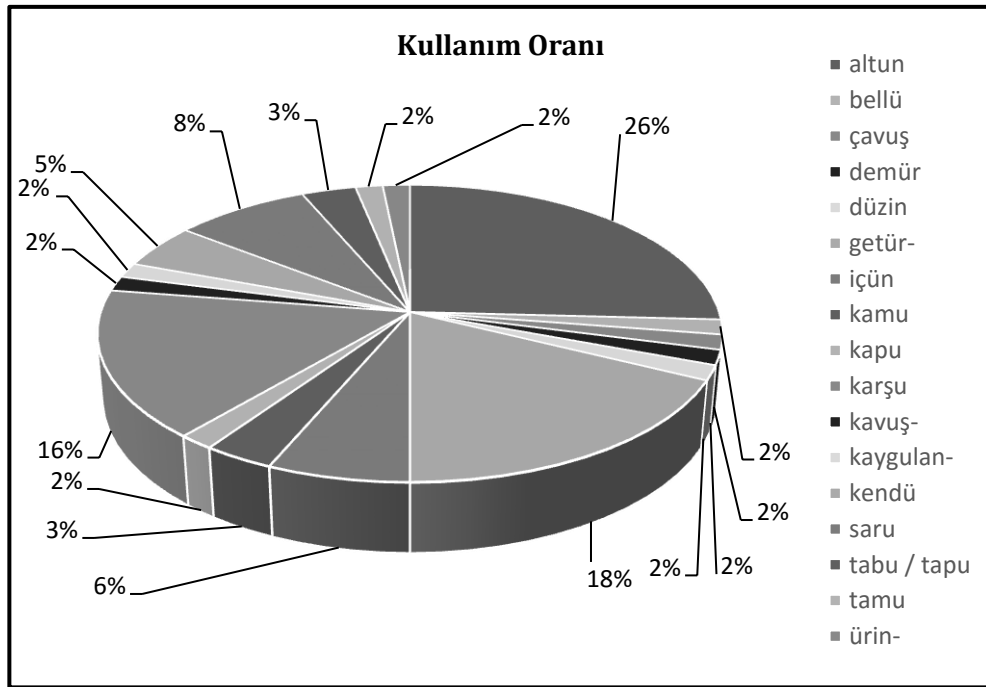
Tablo 1: Dudak Uyumunu Bozan Kelimeler

Kelime	Kullanım Sayısı
--------	-----------------

altun	16
bellü	1
çavuş	1
demür	1
düzin	1
getür-	11
içün	4
kamu	2
kapu	1
karşu	10
kavuş-	1
kaygulan-	1
kendü	3
saru	5
tabu / tapu	2
tamu	1
ürin-	1

Tablo 1'de belirtilen dudak uyumunu bozan kelimelere ait değerlerin kullanım oranlarını gösteren grafik aşağıda verilmiştir:

Grafik 1: Dudak Uyumunu Bozan Kelimelerin Kullanım Oranı

Sonuç 2: Metinde dudak uyum süreci incelenen eklerin durumları ile ilgili sayısal veriler aşağıdaki tablo verilmiştir:

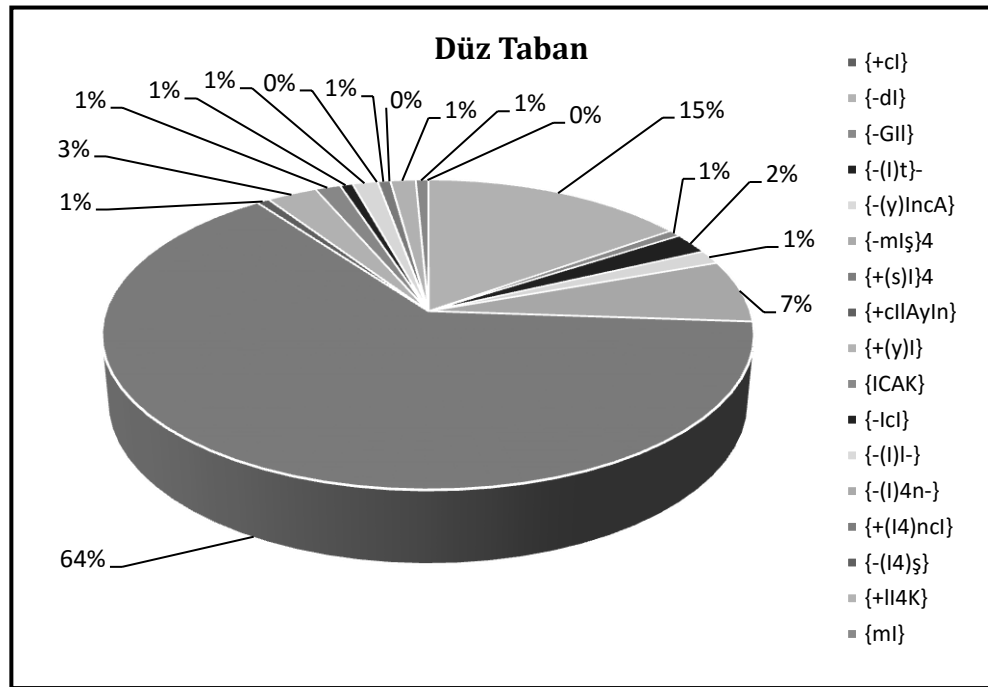
Tablo 2: I Sınıfı Eklerin Kullanım Sayısı

Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekilli
----	-----------	----------------	-------------	-------------	-------------

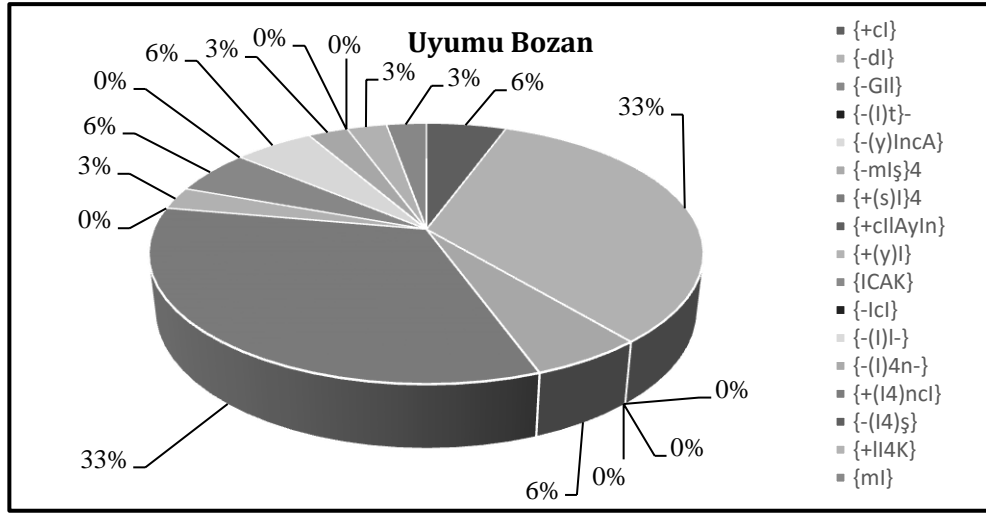
{+cI}	-	2	-	2	-
{-dI}	21	11	-	12	1
{-GI}	1	-	1	-	-
{-(I)t-}	3	-	3	-	-
{-(y)IncA}	2	-	2	-	-
{-mIş}⁴	9	7	14	2	4
{+(s)I}⁴	88	24	100	12	4
{+cIIAyIn}	1	-	1	-	-
{+(y)I}	4	1	4	1	-
{ICAK}	2	2	2	2	-
{-IcI}	1	-	1	-	-
{-(I)I-}	2	2	2	2	2
{-(I)⁴n-}	-	2	1	1	-
{+(I⁴)ncI}	1	-	1	-	-
{-(I⁴)ş}	-	1	1	-	-
{+II⁴K}	2	4	5	1	1
{mI}	1	1	1	1	-

I Sınıfı eklerin Tablo 2'de belirtilen değerlere göre gruplandırılmış kullanım oranları, aşağıda grafiklerde verilmiştir:

Grafik 2: Düz Tabanlara Gelen I Sınıfı Eklerin Kullanım Oranı

Grafik 3: Yuvarlak Tabanlara Gelen I Sınıfı Eklerin Kullanım Oranı

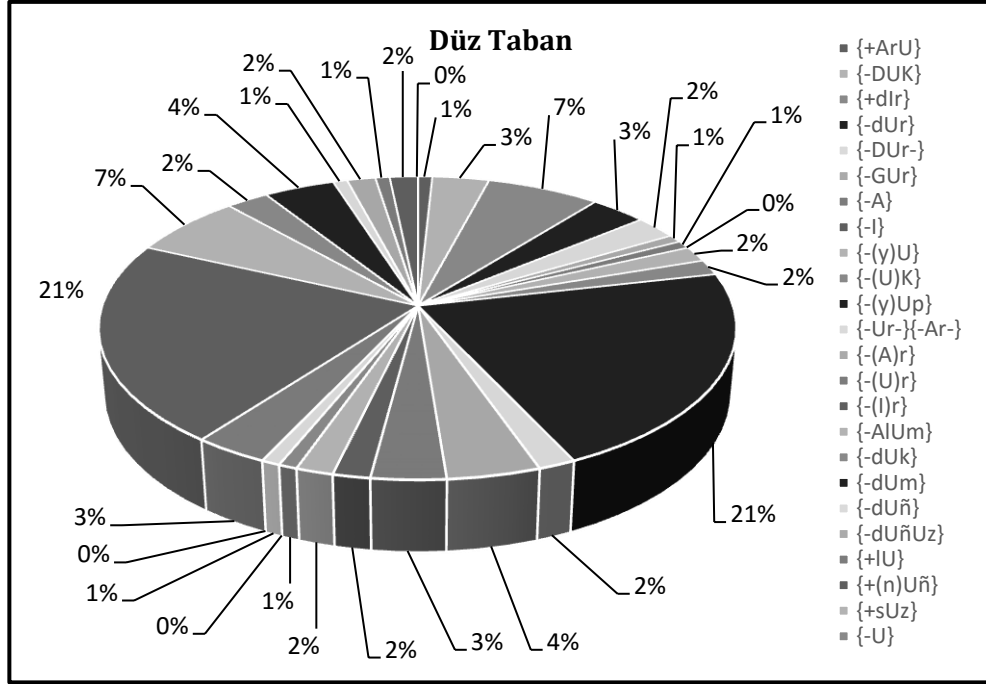

Tablo 3: U Sınıfı Eklerin Kullanım Sayısı

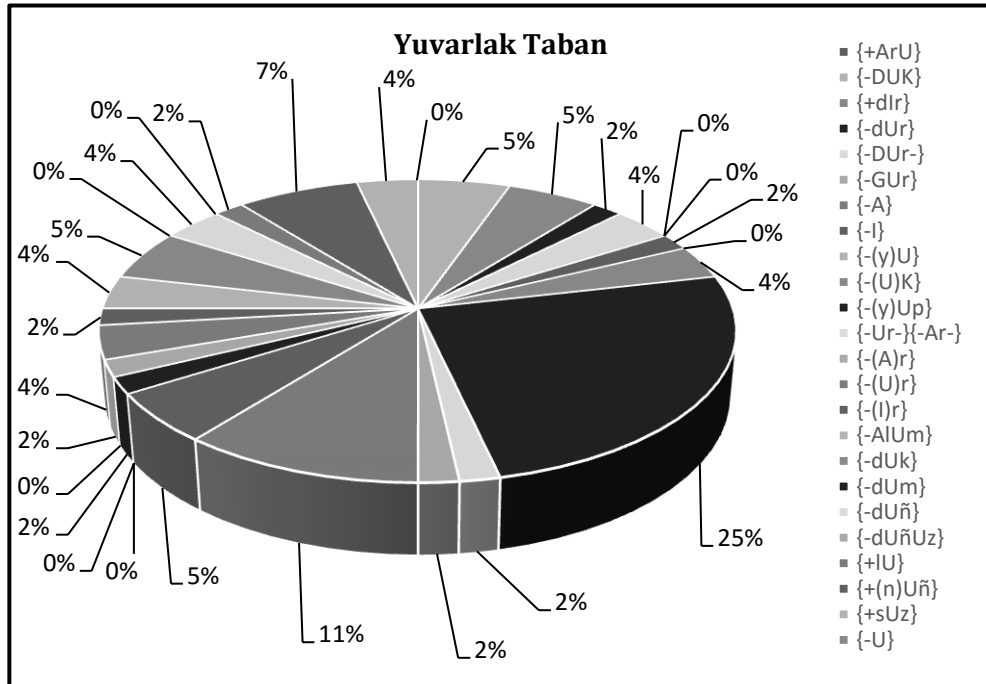
Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{+ArU}	1	-	-	1	-
{-DUK}	4	3	3	4	-
{+dlr}	8	3	10	1	-
{-dUr}	4	1	5	1	-
{-DUr-}	3	2	2	1	-
{-GUr}	1	-	-	1	-
{-A}	1	-	1	-	-
{-I}	-	1	-	1	-
{-(y)U}	2	-	-	2	-
{-(U)K}	2	2	4	-	-
{-(y)Uḡ}	26	14	12	28	-
{-Ur-}, {-Ir-}, {-Ar-}	2	1	3	-	-
{-(A)r}	5	1	6	-	-
{-(U)r}	4	6	6	4	-
{-(I)r}	2	3	5	-	-
{-AlUm}	2	-	2	-	-
{-dUk}	1	-	1	-	-
{-dUm}	-	1	1	-	-
{-dUñ}	1	-	1	-	-
{-dUñUz}	-	1	-	1	-
{+lU}	4	2	3	3	-
{+(n)Uñ}	26	1	22	5	4
{+sUz}	8	2	10	-	-
{-U}	3	3	3	3	-
{+(I ⁴)m}	5	-	5	-	-
{+(I ⁴)mUz}	1	2	1	2	-
{+(U)ñ}	2	-	2	-	-
{+(I ⁴)ñUz}	1	1	1	1	-
{-(U)ñ}	2	4	5	1	-
{-ArAk}	-	2	2	-	-

U Sınıfı eklerin Tablo 3'te belirtilen değerlere göre gruplandırılmış kullanım oranları, aşağıdaki grafiklerde verilmiştir:

Grafik 6: Düz Tabanlara Gelen U Sınıfı Eklerin Kullanım Oranı

Grafik 7: Yuvarlak Tabanlara Gelen U Sınıfı Eklerin Kullanım Oranı

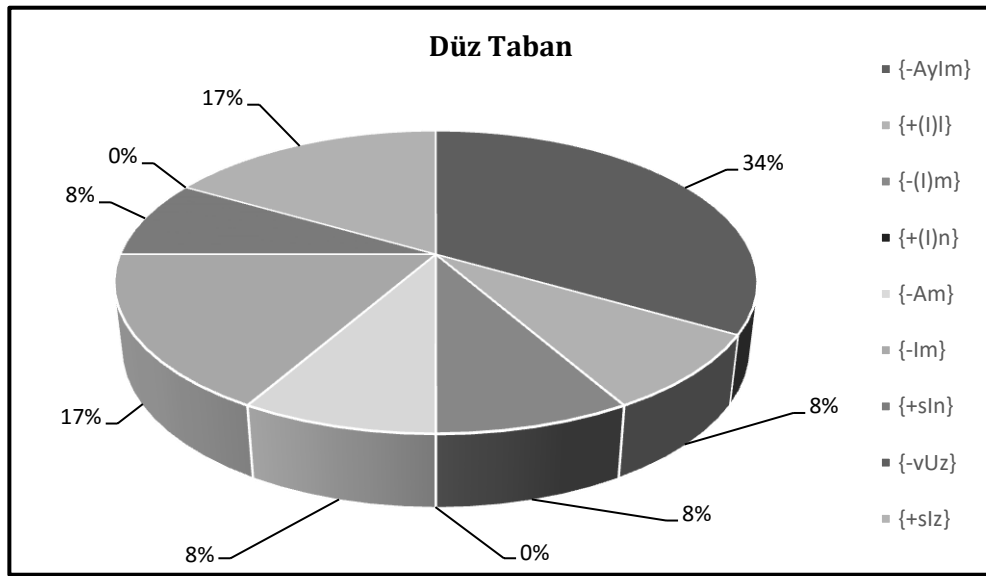

Tablo 4: X Sınıfı Eklerin Kullanım Sayısı

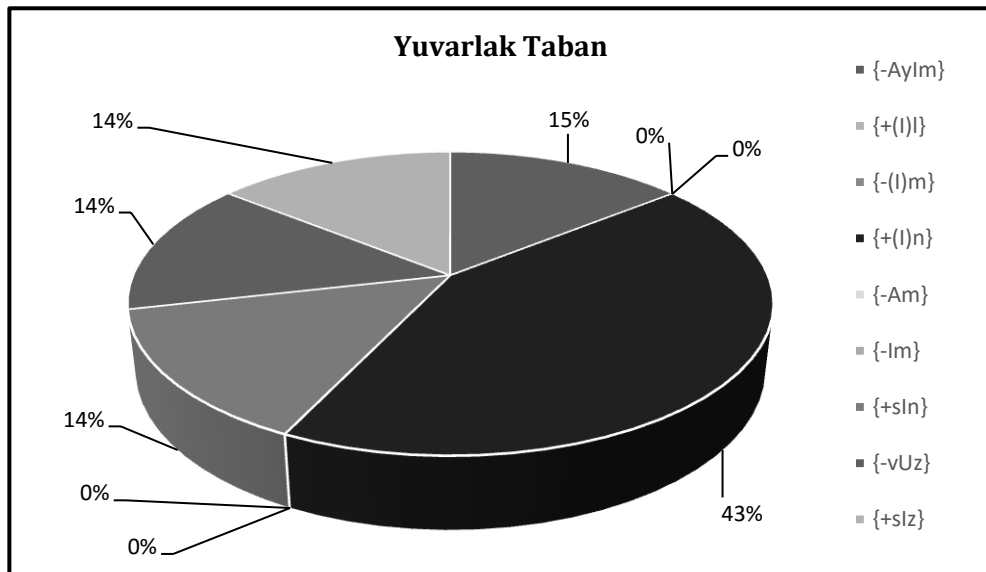
Ek	Düz Taban	Yuvarlak Taban	Uyuma Bağlı	Uyumu Bozan	İki Şekli
{-AyIm}	4	1	5	-	-
{+(I)I}	1	-	1	-	-
{-(I)m}	1	-	1	-	-
{+(I)n}	-	3	2	1	-
{-Am}	1	-	1	-	-
{-Im}	2	-	2	-	-
{+sIn}	1	1	2	-	-
{-vUz}	-	1	-	1	-
{+sIz}	2	1	2	1	-

X Sınıfı eklerin Tablo 4'te belirtilen değerlere göre gruplandırılmış kullanım oranlarını gösteren grafikler aşağıda verilmiştir:

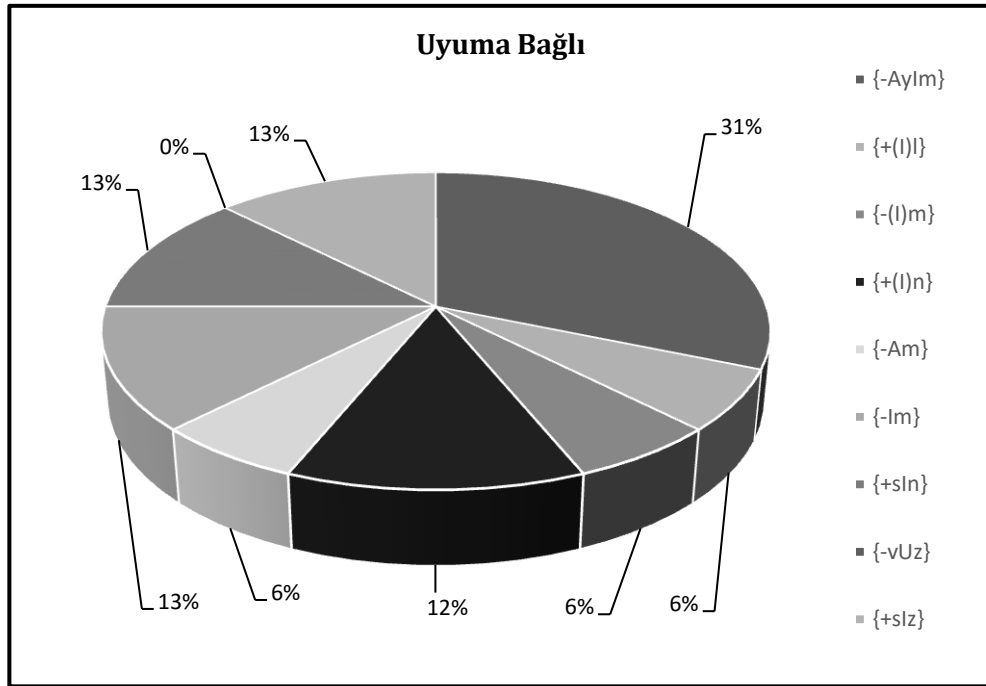
Grafik 10: Düz Tabanlara Gelen X Sınıfı Eklerin Kullanım Oranı

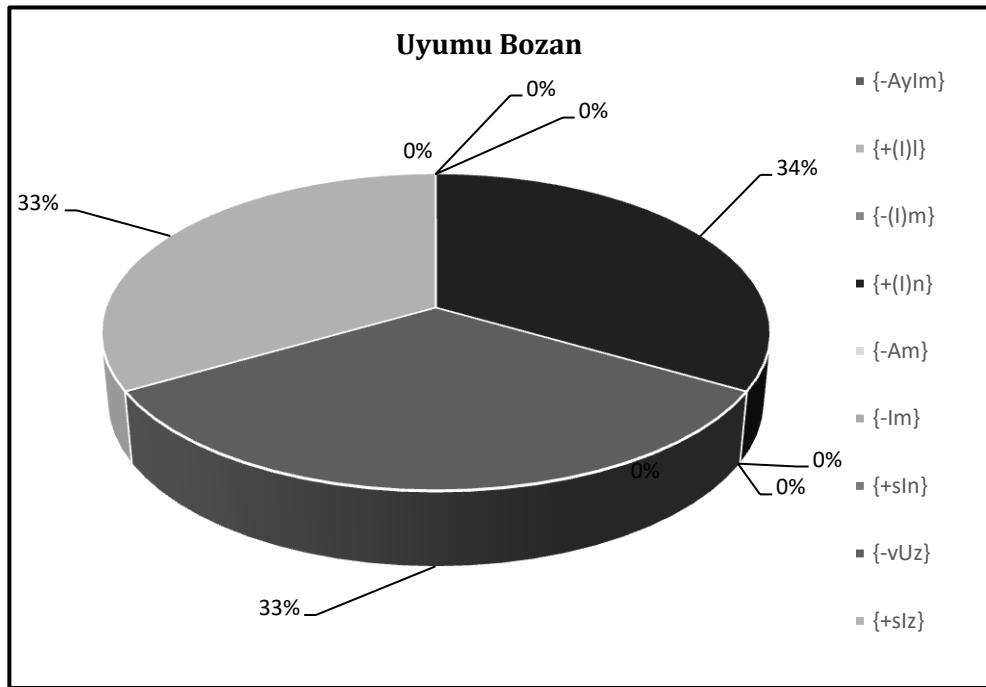
Grafik 11: Yuvarlak Tabanlara Gelen X Sınıfı Eklerin Kullanım Oranı

Grafik 12: X Sınıfı Eklerin Uyuma Bağlılık Oranı

Grafik 13: X Sınıfı Eklerin Uyumu Bozma Oranı

KAYNAKLAR

- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Brendemoen, B. (1980). “Labial Ünlü Uyumunun Gelişmesi Üzerine Bazı Notlar”. *TM*, XIX, 1977-1979, s. 223-240.
- Boz, E. (2005). “‘İmâdü’l- İslâm’da Ünlü Uyumları”, *Journal of Turkish World Studies*. c.: V, sa. 2, İzmir, s.: 185-197.
- Develi, H. (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Duman, M. (2000). *Birgili Muhammed Efendi, Vasiyyet-nâme, Dil İncelemesi, Metin, Sözlük., Ekler İndeksi ve Tıpkıbasım*. İstanbul: R Yayınları.
- Ergin, M. (1991a). *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. Vobn (1998a). “Eski Türkçe” *Tarihî Türk Şiveleri*. (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 29-66.
- Gabain, A. Von (2000b). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları,
- Gökçe, A. (2009). “Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Dudak Uyumu Ve Ünsüz Uyumu”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, Ankara-Turkey, s. 991-1012.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kara, N. (2013). “Kitâb-ı Melheme’de Dudak Uyumu”. *Journal of History Culture and Art Research Revue des Rcherches en Histoire Culture et Art* Volume 2, No. 3, September 2013, s. 100-114.
- Kartallıoğlu Y. (2008a). “Osmanlı Türkçesinde Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6 Fall 2008, Ankara-Turkey, s. 458-481.
- Kartallıoğlu, Y. (2010b). *Bernardo da Parigi’nin Söz Kitabı 400 Yıllık İtalyanca -Türkçe Sözlük.*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kartallıoğlu, Y. (2011c). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16., 17. ve 18. Yüzyıllar*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. (2015d). *Söz Kitabı Türkçe-İtalyanca Sözlük Bernardo da PARIGI*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. (Ocak 2015).
< <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/KARTALLIO%C4%9ELU-Yavuz-OSMANLI-T>.
- Korkmaz, Z. (1973a). *Sadru’-d-dîn Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük- Tıpkıbasım)*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994b). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995c). “Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ ve Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- Mangır, M. (2011). “Dudak Uyumu Açısından Saltuk-nâme’deki Ekler”. *The Journal of International Social Research*, Volume: 4 Issue: 18 Summer 2011, s. 46-75.
- Özkan, A. (2014). “Netâyicü’l-A’mâl ve Menâhicü’l-Ebrâr İsimli Eserde Dudak Uyumu”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sa. 36, Güz 2014, Konya, s. 1-33.
- Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Timurtaş, F. Kadri (1994). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer-Metin-Sözlük*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yıldız, O. (2010), “Ahvâl-i Kıyâmet’te Dudak Uyumu”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1 Winter 2010, Ankara-Turkey, s. 105-136.